

במלחמה ולאחריה

יוחנן כהן

הבריחה הגדולה מפולין*

1945 — 1947

יהדות פולין לאחר השואה

שלושה וחצי מיליון נפש, ובתוכם למעלה ממיליון ילדים, מנה הקיבוץ היהודי פולין ערב מלחמת העולם השנייה.

כאשר מוגר הצורך ומכונת השמדה נעצרה, לא ונתרו על אדמת פולין המשוחררת, אלא כשמונים אלף יהודים ומהם כששה עד שבעת אלפים ילדים.

מעולם לא היתה משמעות של המושג "גיא ההריגה" על כל זוועותיו יותר מחשית, מאשר באותם הימים. אם חוזה יחזקאל בעיני רוחו את "הבקעה והיא מלאה עצמות" הרי היתה נבואתו הולמת את פולין אחרי המלחמה. אם שרד אי פעם רק יהודי "אחד מעיר" — הרי קרה הדבר בפולין של 1945.

עם תום המלחמה יצאו שרידי היהודים מהבונקרים, ממעבה היערות ומן המחנות. הדחף הראשון אצל כל אחד ואחד מהם, שהתרגל מעט לנס השיחרור, היה — לקום ולחפש, שמא ימצא משהו מבני משפחתו. ולא היה כוח בעולם, שהיה יכול לעצור בעד האנשים האלה, שברייכלי וצללי בן-אדם, לעבור מאות קילומטרים, תוך סכנות רבות, לתור כל פינה, להפוך כל אבן בחיפושים אחרי יקיריהם שנעלמו. אולם כאשר היה האיש מגיע לבסוף, לאחר תלאות אין ספור, לעירו, היה מוצא את ביתו הרוס או שרוף. וכשהיה קורה, שמצא את ביתו שלם, אך בין כתליו יושבים דייריו הפולניים, המביטים באורח הבלתי-יקרוא בעינינו, נוטרת איבה, היה עוקר היהודי את רגליו, חוקר ושואל, נודד ומחפש, מחטט, מחפש כל רמז אפשרי, כדי לגלות היכן הם עיקבות ילדיו, אשתו, הוריו. וכאשר כלו כל תקוותיו, ידע, שהנה הוא נשאר בעצם עירי ועוזב לנפשו, כאותן עמדה

* עבודה זו ראתה אור לראשונה ב-1973 ב"אנציקלופדיה של גלויות", כרך 12, והיא מובאת כאן — ברשותו האדיבה של המחבר — במתכונת מקוצרת, תוך השמטות אחדות עשנויי-מקום קלים.

בסון יחיד שנסאר בין חורבות הגיטו השרוף. אז היה עוזב אותו לפתע מכוח הדחף הבלתי-נדלה, והאיש היה שואל את נפשו: "למה זה נשארתי דווקא אני בחיים?"

ואם הדבר הראשון, לאחר השחרור, היה אחד ואחיד אצל כולם, לא כן היתה התגובה שבאה אחריו, כשרידי היהודים נוכחו לדעת, שאין עוד מה ואת מי לחפש בין החורבות. אז התהילו לשאול: את עצמם: ומה הלאה? והתשובות היו שונות.

הניצולים — שרידי השואה

אך בטרם נעמוד על מהותן של התשובות האלו נזכיר רק, שמה שקרוי היה "שארית הפליטה" לא היה קיבוץ הומוגני. ניתן היה להבחין בחמש קבוצות עיקריות: שרידי המחנות, שרידי הגיטאות, נושאי הניירות האריים, פרטיזנים וראשוני הריפוטריאנטים מברז"מ. על כולן עברו מוראות השואה והגורל התאכזר בכולם, אולם מלחמתם על עצם הישארותם בחיים, שונה היתה ביער מזו שבמחנה, במסווה של פולני, שונה מזו בתוך הגיטו. תכונותיהם, נוהגיהם, ואורח חייהם של כל האנשים האלה, שבעזרתם ניצלו במשך ימי השואה, דבקו בהם גם לאחר השחרור.

הדעה שלפיה קמה שארית הפליטה עם שחרורה כאיש אחד, כדי לעלות לארץ ישראל — אינה אלא אגדה יפה. לאחר שנסתיים ה"אקסודוס" הגדול מ-1946 והמצב נתגבש, נשארו בפולין עוד כמה רבבות יהודים. כאשר ב-1957 איפשר משטרו של גומולקה עליה נוספת, הגיעו ארצה למעלה מ-35,000 יהודים, ואילו המדיניות "האנטי-ציונית", אשר החלה להשתולל בפולין, לאחר מלחמת ששת הימים, הביאה לגרושם של כ-15,000 יהודים נוספים.

אכן, ניתן לומר, כי השנים 1945—1947 היו מפנה דרמטי ומהפכני ביותר בחיי שרידיה של יהדות פולין. הרוב הגיב באופן ובצורה כמעט אחידה — האנשים החלו נוטשים אותה הארץ, אליה הגיעו אבות-אבותיהם לפני אלף שנים, ושובה עברה עליהם הטרגדיה האיומה שהסתכמה במותם האכזרי של שלושה מיליון מאחיהם.

רבים היו שרויים במצב-רוח משונה, שאחר כך השפיע על אורח-חייהם שהלך ונתדרדר. היתה זאת אוירה של "אכול ושתה כי מחר נמות", כפי שמתנו, מתו ומתים סביבנו היום, אתמול, שלשום. שמחת השחרור, על רקע זוויות העבר; המסקנה הסופית על אפסות ערך חיים ושל ערך כלשהו לעומת ההערכה המוגזמת לכוח ולכסף שמקנה כוח; כל אלה הברו יחדיו ודחפו לא מעטים לדרכי חיים גלוזות.

מבין אלה, שנותרו בחיים בזכות "תעודות אריות" היו רבים, אשר שמחו להסיר מעל פניהם את המסיכה הכבדה מנשוא, שהצילה את חייהם, ולשוב לחיק עמם. אבל היו גם לא מעטים, אשר החליטו להישאר בעורם השאול. היו כאלה שנתרגלו לתפקידם, שנתאקלמו בסביבתם, נתבוללו כליל, נישאו לפולניות (או לפולנים), הפכו נוצרים: לכל דבר ואפילו לא גילו לילדיהם את סוד יהדותם. היו כאלה, שנהגו כך מתוך אינרציה ונוחיות והיו שאמרו לעצמם: די, סבלנו מספיק מנטל היהדות — הגיעה העת להשתחרר ממנו ולשחרר את ילדינו.

ההסוואה נהפכה לטבע. היו שהלכו בדרך זו עד הסוף, תוך ששטוש מלא של זהותם היהודית. והיו שהסתפקו בהחלפת שמם בלבד.

ובצדם של אלה הופיעו מתבוללים "נושאי דגלים". גם לפני המלחמה נפוצה בקרב יהודי פולין שכבה דקה של מתבוללים מדעת, שראו עצמם בשר מבושרה של תרבות פולין. הרדיפות בשנות השלושים והמלחמה שמו קץ אכזרי לאשליית תיהם. אולם, לא כולם נרפאו; התבוללות חדשה התעוררה אחרי המלחמה, עם כינון „הוועד הפולני לשיחרור הלאומי" (ביולי 1944), ועם כניסת הצבא האדום והגייס הפולני המסונף לו, לשטחי פולין. בראשית הרפטריאציה, התחילו לחזור מברית-המועצות גם יהודים לא מעטים מנאמני מוסקוה. המדובר, כמובן, באלה שמזלם שיחק להם, והם לא נפלו קרבן לטיהורים סטליניסטיים, כמרביתם של הקומוניסטים היהודיים מפולין. היו ביניהם גם צעירים שאפתניים ומוכשרים, אשר שחרור פולין ומשטרה החדש פתחו לפניהם אופקים ואפשרויות חדשים. לראשונה בתולדות פולין הופיעו על אדמתה קצינים, גם בכירים, ממוצא יהודי. ביניהם קצינים מיחידות קרביות, שעברו את מסלול הקרבות ממוסקוה מערבה. קצינים רבים היו בשרותי הביטחון וביחידות לחינוך פוליטי. מיעוטם גאים ביהדותם. וראים במעמדם ובתפקידם מצוה לאומית ושליחות נקמה בצורר, אך רובם קרייריסטים, המשתדלים להעלים יהדותם ולשרת את פולין כשליחי המהפכה הפרולטרית וכמשרתיה.

בשביל רוב הפולנים, אשר במשך מאות בשנים, הורגלו וחונכו לבזות את היהודי, לראות בו פחדן מוגילב ובריייה שפלה, היתה הופעת הקצינים האלה עטורי אותות הצטיינות ונועלים מגפיים נוצצים. בבחינת חילול השם, חילול המולדת וסיבה מספקת, כדי לראות במשטר החדש מכשיר בידי ה"זידו-קומונה". בעיני יהודים לא מעטים לעומת זאת, עוררה תופעה זו זיק תקוה לחיים חדשים בזכרות של שוויון מלא.

ואמנם המשטר החדש היה זקוק באותם הימים לאקטיבה יהודית נאמנה בשורות הצבא והממשל, ולתמיכה ציבורית מכל צד שלא יבוא. על רקע זה לא ייפלא, שחלק מבין שארית הפליטה, מרוב סבל נטה להתפתות לחזון של "העולם החדש" ולאשליות, שהצמיחה תופעת הקצונה היהודית, ענודת סמלי הנשר הפולני.

"אנוח קצת — אמרו איש לרעהו — אמכור משארית הרכוש, אהפס עוד בני משפחה, אולי נשארו בחיים". וכאשר דובר איתם על בריחה היו עונים: "די בריחה וועט גיט אנטלויפען" — (הבריחה לא תברח). (אפרים דקל: בנתיבי הבריחה" — עמ' 31).

ואמנם בקיץ 1945 נתרכזו בוורוצלב (ברסלאו), באיזור שלזיה-התחתית ("השטחים המשוחררים"), למעלה מ-20,000 יהודים, אשר היו צריכים, לפי תוכנית השלטונות, לשמש יסוד ובסיס לריכוז, שעמד עוד לגדול ב-1946, עם הרפטריאציה הגדולה מברית-המועצות.

תגובת המוני היהודים — בריחה

אולם, כל אלה שמנינו עד כה, המבלים ימיהם מתוך התפרקות שלאחר השואה, הממשיכים להעלים מקור מחצבתם המתבוללים מתוך אופורטוניזם

ורדיפה אחרת: קאריירה, או מתוך הנמקה אידיאולוגית, ולבסוף אלה המהססים לזון ומעדיפים לבנות מחדש חייהם ובתיהם ההרוסים על אדמת פולין — כל אלה בסיכומי של חשבון, לא היו, אלא אחוז קטן יחסית, מול המוני היהודים, אשר נקעה נפשם מפולין ותושביה. המוני היהודים החליטו — לא החליטו, כי אם הקדימו: "נעשה" ל"נשמע" ועשו דרכם מפולין, עקובת דם יהודי, מערבה ודרומה. (באמרנו המוני היהודים, אל לנו לשכוח, שלמעשה נשארו אתנו אחרי השואה רק כמה רבבות לכל היותר). יהודים אלה, ולא הנשארים והמהססים: הסביעו את חותמם על גורלו של הקיבוץ היהודי הזה כולו, והפכו לאחד המנופים הגדולים לתקומת ישראל.

הם הם, שעשו את "הבריחה".

מה היה הכוח, אשר הגיע רבבות יהודים לקום ולנדוד על פני אירופה, לגנוב גבולות, להסתכן, להיאבק עם רשויות זרים, לחיות חיי ארעי ב"נקודות", בדרכים, ולאחר מכן לעלות על ספינות מעפילים רעועות? האם צעדו בראשו של ציבור זה מנהיגים רמי-קומה? האם היתה הבריחה פרי חינוך ציוני ממושך ושיכנוע אידיאולוגי?

לפני המלחמה היתה יהדות פולין מצבר עצום של הציונות: אישים דגולים; כמו יצחק גרינבוים, עמדו בראשה. מפלגות ציוניות נלחמו על נפש ההמונים. רשת בתי ספר עבריים הקנתה ערכי תרבות, ספרות והיסטוריה לרבבות צעירים. תנועות נוער וקיבוצי הכשרה שימשו בסיסים לחינוך ציוני ולעליה. קונגרסים, ועידות, אסיפות-עם, מחנות קיץ, מפעלי הקק"ל, מכירות שקלים ומאבקים ציבוריים — ציינו את חייה התוססים של היהדות והציונות הפולנית: אך לכלל עזיבת פולין ועליה המונית לא הגיעו הדברים, ולא רק בגלל מדיניותה של ממשלת המנדט.

והנה, לאחר שהכל נהרס, לאחר שיהדות פולין נשארה שדודה ומרוסקת, ממנהיגיה הדגולים לא נותר כמעט אף אחד כדי להנהיגה, דוקא אז קם בהם הכוח, בשרידים העייפים, לקום וללכת. מה היה הכוח שדחף אותם לכך?

ראשית, כאמור, היו חוזרים היהודים למקומותיהם ולא היו מוצאים עוד שריד ממשפחתם ועברם. ערי פולין ששקקו פעם חיים יהודיים היו "יודען-ריין" ואדמת פולין היתה לבית-קברות גדול. כך קרה שהחוזרים לא מצאו עוד בנפשם להישאר במקום שהזכיר להם יומם ולילה את השואה הנוראה.

שנית — האינסטינקט הלאומי נתחדד בימי השואה. היהודי למד לדעת, כי חייו בין הגויים, ולוא גם הטובים שביניהם, לא יהיו עוד חיים לעולם. אותם מאות חסידי אומות העולם, שנזדהרו על ידי מעשיהם באפלה הנוראה של ימי המלחמה, היו אך כטיפה בים. היהודי למד להכיר את השנאה של הגוי, המלשין בפני הנאצים בעבור נזיד עדשים על היהודי המתחבא. הוא הכיר את הפרטיון הגוי, השודד או הרוצח את חברו לנשק — הפרטיון היהודי. את ההמון הפולני הצוהל להשמדת שרידי הגיטו. היהודים נשתחררו מאשליות ומחלומות פז. עכשיו קרא להם יצר הקיום הלאומי, שלא להתפתות עוד לאשליות וגם לא להבטחות, אשר השלטון ושליחיו, עושי דברו ואופורטוניסטים למיניהם, היו מפזרים מסביב. היהודים, ברובם המכריע לא רצו לבטוח בנדיבים ועוד פחות מזה: לסמוך על נדיבותם של גויי הארץ הזאת שהיתה לגיא ההריגה.

כיוון שלא מצאו עוד את יקיריהם וקרוביהם, היו מחפשים עתה קירבתו של יהודי, באשר הוא יהודי. היו מנסים לבדוק תחילה, האם הנקרה על דרכם והנראה כיהודי, אומנם מבני בריתנו הוא. "עמכו?" (עמך?) — זו היתה שאלת הצופן שנאמרה בלחש מאיש לאיש, כשהיו נפגשים. שאלה זו נהפכה גם לסיסמת הזדהות יהודית בפולין של 1945.

היהודים חיפשו בטחון בין יהודים ושאפו לאחדות ולכוח יהודי. לאלה מביניהם, שהציונות היתה אמונתם עוד מלפני המלחמה, הדרך היתה ברורה. החזון הציוני, האמונה בתחיית ישראל, הבטחון כי יום יבוא ומדינת היהודים תקום על תלה — היו להם סם-חיים בכל מוראות ימי השואה. ועם השיחרור, אך טבעי היה בשבילם, כי עתה יש להגשים את הרעיון הלכה למעשה לאלתר. אך גם לאחרים, ארץ ישראל הרחוקה שימשה קרן-אור באפלה. גם לעובדה, שהישוב היהודי בארץ ניצל מזוועות השואה, וסערת המלחמה פסחה עליו, נודע כח-משיכה מסתורי כמעט.

האנטישמיות הפולנית

מלבד זה פעלה האנטישמיות הפולנית כמניע ישיר וכמניע לבריחה. בדו"ח שרשמתי לאחר סיום שליחותי בפולין, באפריל 1947, נאמר בין השאר:

"ערב צאתי את הארץ, באוגוסט 1945, נודע לי דבר הפוגרום שנערך בקרקוב. זו היתה האזהרה הראשונה, שארס האנטישמיות מחלחל עדיין עמוק בתוך נשמות הפולנים. נתברר לכל, שמפלת הנאצים וכינון משטרים חדשים במדינות המשוחררות לא זו בלבד שלא עקרו מן השורש את היצרים האנטי-שמיים, אלא אף לא הצליחו לעצור את התפרצותם. ברם, מה שראיתי בעיני בעת שהותי הממושכת בפולין עבר על כל המשוער. טרם צאתי ידעתי, כי לא במקרה הקים היטלר את מחנות ההשמדה הגדולים דוקא בערי פולין; הפולנים היו המסייעים הראשיים במיבצע ההשמדה. לפי מה שראיתי. סבורני שהמושג "אנטישמיות" לא הולם עוד את יחס הפולנים לשארית-הפליטה היהודית. במושג "אנטי" יש משהו מריח הויכוחים הפרלמנטריים של המאה ה-19, מתביעות פוליטיות המכוונות להצרת זכויות היהודים, ובמקרים הדרסטיים ביותר — מהפגנות סטודנטים והשתוללותם בין חומות אוניברסיטאות וארשה ולבוב. מה חיוור המושג הזה בימינו! היום אין עוד מסחר יהודי, שיש להפריעו; אין עוד סכנה של "ייהוד" התרבות הפולנית וחייה החברתיים של המדינה. היום יחס הפולני ליהודי מתבטא באותו פסוק, שאתה שומע על כל צעד ושעל: "היטלר לא הספיק לסיים את המלאכה". והמסקנה המעשית: "הבה נסיימה!" שנאת-היהודים בפולין של היום משוללת כל יסוד פרוגרמאטי-אידיאולוגי, כמו שנשאה אותו, כביכול, האנטישמיות לפני המלחמה. היא מושרשת כולה ביצרים אפלים ונושאת אופי רצחני גרידא. על שרשיה הקודמים של האנטישמיות הפולנית נוספו שלושה גורמים חשובים: שניים פסיכולוגיים ואחד חומרי. ראשית, הגוי התרגל למחשבה, כי דם יהודי הוא הפקר ומותר לשפכו כמים. רציחת יהודי אינה מעוררת בו כל הרהורים וייסורי מצפון אנושי. הוא הסתגל לכך, כאשר הסתגל האדם לשחיטת בהמות. שנית, גורם האכזבה: סבורים היו

הפולנים, כי סוף־סוף נפטרו מהיהודים — ולפתע שוב "מוצפת" פולין על ידי יהודים, החוזרים ממחנות גרמניים ומרוסיה. והגורם השלישי: בימי המלחמה ולאחריה חלה תמורה רצינית במיבנה החברתי ובנטיות הפסיכולוגיות של האוכלוסיה הפולנית. הפולנים נעשו בחלקם הניכר עם של סוחרים ומבריחי סחורות. אחרי המלחמה, רבים מהם רכשו לעצמם את החנויות, שהיו שייכות ליהודים. יש ויהודי בודד חוזר ותובע לעצמו את מקום־עבודתו הקודם. הפחד מפני "היורשים" והשנאה השורשית משתלבים יחדיו.

ודאי משפיעים עוד גורמים. המאבק הפוליטי הפנימי בפולין (אופוזיציה במחתרת, הסתה נגד השלטונות) מוסיף ללא ספק שמן על המדורה האנטישמית. מכל מקום ברור, שהאנטישמיות החדשה בפולין מקיפה שכבות רחבות של העם הפולני, פרט לשכבה דקה, אשר למזלנו אוחות בהגה השלטון במדינה ומנסה למנוע בעד התפרצות היצרים.

חיי יהודים נתונים בסכנה יום־יום, ברכבת באוטובוס, ברחוב ובבית. מאות יהודים הושלכו מקרונות, הוצאו ממכוניות ציבוריות, נרצחו לעיני הנוסעים האדישים, נפלו שדודים ברחובות ערים, נורו ממארב...".

כאמור, ניהלו השלטונות המרכזיים מאבק נימרץ נגד הכנופיות האנטישמיות — לא מאהבת מרדכי, כי אם בשל רצונם לחסל את ארגוני המחתרת הימנית. אולם, עד אשר נתגבשה ונתבססה שליטתה של הממשלה, הצליחו הגל האנטישמי והכנופיות המזוינות להפיל חללים יהודיים לרוב.

לפי דו"ח ממשלתי סודי, שלא פורסם, נרצחו מנובמבר 1944, מועד שחרור האזורים הפולניים במזרח ועד אוקטובר 1945, בערים שונות בפולין, בדרכים, ברכבות — 315 יהודים, ואילו לפי הערכות לא־רשמיות מספר הנרצחים היה קרוב ל־600. הפוגרום בקרקוב (אוגוסט 1945) היה, כאמור, אחד התמרורים הזועקים ביותר. שנת 1946 לא היתה פחות חמורה. ואין כל ספק, כי השתוללות האנטישמיות הרצחנית נתנה דחיפה גדולה לבריחה.

מה בין בריחה ל"בריחה"?

בהתחלה היתה הבריחה פשוטה כמשמעה — בריחה מהמשך הרדיפה האנטי־שמית, בריחה מהעבר המזעזע, בריחה מאשליות. באוזני ישראלים רבים היה למונח זה של "בריחה", צליל צורמני, משפיל ומרגיז. ישראלי של ימי המאבק בבריטים, של ימי הזעם והחרון על מה שקרה בגולה, לא אהב את המושג "בריחה". בארץ דיברו אז על "הצלה" ו"העפלה". אולם לגבי יהודי פולין היתה זו קודם כל בריחה מן העבר ומן ההווה גם יחד. ואומנם, מבלי לדעת איך, היכן ומי הטביע את השם — דבר וודאי הוא, ששורשיו נעוצים במציאות היהודית של פולין שלאחר השואה. ה"בריחה" לא היתה ולא נוצרה כתנועה רעיונית, לא מנהיגים דגולים ומוכרים עמדו בראשה. היא צמחה ככורח החיים ממש. הבריחה הפכה לתנועה של הגשמת הציונות, בתנאים ובאמצעים מהפכניים, אשר השואה מזה, והמאבק המדיני מזה, חייבו.

כמה אלפי יהודים, מספרם המדויק לא ידוע, החלו ב"ברוח מפולין, כבר בראשית ימי שחרורה, בעזרתם של מבריחים. עם התקדמות הצבא האדום פנה חלק ניכר מבריחה "פרטית" זו לגרמניה, דרך עיר־הנמל הצפונית, שטטין.

אולם בריחה זו לא היא, שהטביעה חותמה על האקסודוס היהודי מפולין, לא מבחינה כמותית ולא מהותית. מה שהפך את בריחת יהודי פולין ל"בריחה", מה שהפך אותה לתנועה של שלילה טוטאלית של הגלות למען חיוב המולדת, נתן לה את המצפון, הכיוון והדגל — היו תנועות-הנוער החלוציות.

לגבי אנשי התנועה פירושה של "בריחה" היה ברור וחד-משמעי: הליכה לארץ-ישראל, דרך כל גבול, פתוח או חסום, ביבשה ובים, פריצת כל מחסום, כולל מחסומי "הספר הלבן". לגביהם היה זה אך המשך טבעי למפעלי העזרה ההדדית וההצלה בגיטאות, לפעולות ההתנגדות והמרד בגיטאות ובמחנות, ללחימה בשורות הפרטיזנים וביחידות צבאיות.

ראשיתה של ה"בריחה" ניתן לגלות עוד בימי המלחמה, באותה קבוצת צעירים מתנועת "הנוער הציוני" באיזור זאגלמביה (קטוביץ, סוסנוביץ, ביילסקו), אשר אירגנו מחתרת לחמת ותוך כדי ביצוע שורת פעולות נועזות נגד הגרמנים, הצליחו ברובם להבקיע להם דרך לארץ-ישראל, בראשית 1944*. וכאשר נמוג עשן הקרבות והשרידים החלו להתגבש, היו אנשי תנועות הנוער, אלה אשר ידעו לתרגם את הכאב, היאוש והרצון לבריחה של שארית הפליטה, לתנועת עם, החותרת אל חופיה של המולדת.

ניתן לחלק את תופעת הבריחה לארבע תקופות עיקריות:
א. מראשית ימי השחרור, קיץ 1944 (באיזורים שהיו בעבר איזוריה המזרחיים של פולין) ועד לימי סתיו 1945. להלן נקרא לתקופה זו — "תקופת הבראשית".

ב. מסתיו 1945 ועד יולי 1946 — להלן "תקופת ההתארגנות".
ג. מאוגוסט 1946 עד לאוקטובר 1946 — להלן "תקופת יציאת פולין".
ד. מאוקטובר 1946 ועד ראשית 1947 להלן "השלבים האחרונים".

תקופת הבראשית

עם שחרור רובנה, וילנה, (עריה של פולין מלפני המלחמה) ולובלין התחילו חברי תנועת הנוער, פרטיזנים, לוחמי הגיטאות להתקבץ, לחפש איש את חבריו, להתאגד ולהתלכד.
אפרים דקל, מי שהיה מפקד הבריחה באירופה החל מסתיו 1946, כותב בספרו המקיף:

„הראשונים שהתעוררו והתאוששו היו הפרטיזנים, שבמלחמתם בנאצים מצאו תנחומים לאסון שפקד אותם ואת משפחותיהם. בקרב הפרטיזנים יוצאי התנועות החלוציות נמצא חבר פעילים שהניחו את היסודות לארגון ה"הצלה", והתחילו לחפש אחר יהודים שעדיין חסו בצלם של שמות בלתי-יהודיים ועדיין היססו להתגלות כיהודים. הפרטיזנים היהודים, שארית הפליטה, שיתפו עצמם במסירות באיסוף אלפי הגויות שעוד התגוללו בקרבת העיר, בשדות ובחורשות, ונתנו ידם להבאתן לקבורה. פעולתם זו הגבירה את מידת האמון ששארית הפליטה רחשה להם. אימון

* תיאור מרתק מקורותיה של קבוצה זו מצוי בספרה של פרדקה מזיא: "רעים בסער", הוצאת "יד ושם".
קקק

שהיה רבי-ערך לפעולה באותם ימים ראשונים לשחרור, בטרם הוצבו דפוסי שלטון יציבים.

בעצם אותם ימי השחרור, בעוד מתינו מונחים לפנינו, הונחו היסודות ל"בריתה". בשעת אזכרה בבית-הקברות, מיד לאחר ההספדים שהביאו גם קציני-צבא גבוהים לדמעות פנה קצין סובייטי בכיר אל חברנו ס. ולחש לו: „אני יודע שהתארגנתם להבריח את שארית היהודים מכאן. הצליחו! אם תידרש לכם עזרה — פנו אלי ואתן לכם „קומנדרובקה“ (צויתנועה) ותוכלו לנוע בכל מקום, ולעשות את המלאכה.“ („בנתיבי הבריתה“ — ע' 55).

העיר רובנה שוחררה ע"י הצבא האדום וחטיבת הפרטיזנים בפברואר 1944, ומבחינה כרונולוגית ניתן לראות בה את עריסתה של תנועת ה"בריתה". בין משחררי העיר היו מאות פרטיזנים יהודיים; הם מצאו בעיר, אשר מנתה לפני המלחמה כ-20.000 תושבים יהודיים, לא יותר מ-200 ניצולים.

אחד הפרטיזנים, אליעזר לידובסקי, חניך תנועת "דרור", אירגן סביבו כמניין חברים, אשר במסווה של הקמת קואופרטיב, החלו בפעולות עזרה הדדית, סיוע לניצולים וחיפוש ילדים יהודיים. במאי 1944 קיימה הקבוצה, באישור השלטונות הסובייטיים, אזכרה על קבר-אחים של 20.000 יהודי רובנה. לידובסקי קרא לנטישת גיא־ההריגה ובניין חיים חדשים. היה זה רמז, אשר הובן היטב ע"י קהל המתאבלים.

הקבוצה ברובנה הלכה וגדלה וכל מי שזכר גירסת געוריו מתנועת נוער ציונית, או מבתי-ספר של "תרבות" ראה את מקומו בתוכה. באביב 1944 החלו הפעילים לחפש דרכים להתקשר לצ'רנוביץ ולבוקרשט והצליחו בכך. שם יצרו מגע עם תנועות הנוער ואח"כ גם עם שליחי "המוסד", שפעלו בבוקרשט.

הריכוז השני להתארגנות הבריתה קם בוילנה, אשר שוחררה ביולי 1944. במקום נתרכזה קבוצה של פרטיזנים ופעילי תנועות (רוז'קח קורצ'ק, חיים לזר, ד"ר אמרנט, אבא קובנר, ניסן רוזניק, יצחק קובלסקי ועוד). בצאחם מן היערות, החליטו לרכז מאמצייהם לארגון הבריתה היהודית, תחילה לפולין ומשם הלאה, דרומה. שליחים הצליחו לקשור קשרים עם אנשי רובנה, לבוב, צ'רנוביץ, קובנה. גם מרובנה וגם מוילנה יצאו שליחים לבריה"מ לחפש חברי תנועות, לעודד יציאתם, לקשור קשרים. צסיה רוזנברג, אשר בימי הכיבוש הנאצי מילאה לא פעם שליחויות מסוכנות, יצאה לדרך, כדי למצוא חברים באסיה התיכונית, ובדרך מקרה גילתה אותם במוסקבה. יצחק רייכמן ("פשה") יצא מרובנה לקיוב.

„חנקה אזורבה נשלחה ב-1945 במדי קצינה פולנית לברית-המו-עצות. היא נעצרה במוסקווה, הביאו אותה בפני קצין בכיר, יהודי, הצליחה להשתחרר, חזרה אחרי שעלה בידה ליצור קשר עם פעילים של כל התנועות“ (דוד מלר — מדור התיעוד בע"פ ליד מכון ליהדות בת זמננו).

משבוע לשבוע הלכה ונתחזקה ההכרה, כי יש לחזק את שרידי השואה בהחלטתם לנטוש את אדמת פולין רוויית הדמים ולברוח לעבר חופי המולדת הרחוקה. בדיונים וביכוחים ממושכים נתגבשה הדעה, כי חרף מגמות, שיקולים וחשבונות היסטוריים נוקבים (כגון נקמה בגרמנים), יש לשים על ראש כל

המאווים את הבריחה ולהפוך בריחת בודדים וקבוצות חלוצים לנדידת העם כולו. דעה זו הפכה להחלטה, כאשר התאספו ראשי קבוצות רובנה ווילנה בלובלין, אחרי השחרור.

ה"קואורדינציה" בלובלין

למזלה של שארית-הפליטה בפולין נתאספו אז בלובלין ראשי קבוצות רובנה ווילנה, ואליהם נצטרפו ראשוני הרפטריאנטים מברית-המועצות ("האסיאתיים") ושרידי הלוחמים מגיטו וארשה. בצד ה"ועד היהודי המרכזי" קמה מנהיגות צעירה, חלוצית. אנשים כגון: צביה לובטקין ויצחק צוקרמן, מראשי המרד של גיטו וארשה, אבא קובנר — ממנהיגי "השומר הצעיר", אליעזר לידובסקי "דרור", ניסן רזניק ודוד מלר — ממפקדי הפרטיזנים וממייסדי "איחוד הנוער הציוני" ואחרים — הניחו יסוד לאירגון הבריחה ול"קואורדינציה" בין התנועות החלוציות לביצוע משימה זו.

כיוון הבריחה היה תחילה לרומניה, משם נדדו האנשים להונגריה, אוסטריה ואיטליה (גם ליוגוסלביה) אל חופי הים.

בסוף אפריל 1945 הגיעו שליחיה הראשונים של הקואורדינציה הפולנית אל טרוויסיו, שם חנו יהדותיה של הבריגדה היהודית. בסוף יוני אותה שנה הגיעו לשם ראשי הבריחה: ל. ברנשטיין, ח. לור, א. לידובסקי, א. קובנר ונ. רזניק. נוצר קשר חי בין "הבריחה" הפולנית לבין אנשי "המוסד", המרכז לגולה וחיילי הבריגדה, שעסקו בהצלה והעפלה. החודשים הראשונים בפעולת הבריחה הצטיינו בעיקר בהשתלבותה בתהליך של נדודי עמים והאוכלוסין, שציין את התקופה. מיד לאחר שחרורם, היו, שבויים ועצירי-מלחמה עקורים, גולים ואסירי מחנות-העבודה, פולנים, צרפתים, יוונים, רוסים ובני שאר העמים, נודדים מרחקים — מי ברגל ומי ברכב, עם ובלי תעודות, כדי לשוב לארצותיהם ולבתייהם. תהליך זה הקיף כ-30 מיליון איש. תנועת רפטריאציה המונית, ספונטנית ומאורגנת, נתחוללה באירופה, וידי אנשי הצלב-האדום היו מלאות עבודה. אולם הרפטריאציה של עם אחד, אשר סבל יותר מכל העמים, נמנעה בתוקף חוקי "הספר הלבן" הבריטי, וכך הוכרחה ה"בריחה" לתחבל תחבולות והיהודים נאלצו להיהפך ל"רומנים" ול"יוונים".

ה"יוונים"

אבא גפן מפעילי ה"בריחה", מספר בספרו "פורצי המחסומים" (עמ' 14): "היתה זו תקופה שפליטים, עקורים ונידחים עברו באירופה מארץ לארץ. האנדרלמוסיה היתה גדולה מאוד והיעדר סדר בביקורת-הגבולות איפשר מעבר באמצעות תעודות שונות. טובות מכולן היו התעודות היווניות, עם אישורו, כביכול, של קצין-העיר הסובייטי. כי השפה היוונית לא היתה ידועה בארצות מרכז אירופה, ומה עוד שדוברי שפה זו פטורים היו מלדעת את לשונות מרכז אירופה, וכך יכלו להתחמק מתשובה — אם עלידי שתיקה ואם עלידי דיבור בעברית, יוונית כביכול. על-מנת להציגנו כ"יוונים מלידה" לימדונו אנשי ה"בריחה" גם כמה מלים יווניות, כגון: "קלי-מרה" — בוקר

טוב, „קלי ספרה“ — ערב טוב... יצאנו לתחנת הרכבת, כשאנו פוחדים פחד רב שמא נפגוש בקבוצת יוונים אמיתיים או באדם דובר יוונית, וכל מסענו ייכשל. אם כי סופר לנו כי היו מקרים שקבוצות „יווניות“ כמונו נפגשו בגבול עם יוונים אמיתיים, אלא ששומרי-הגבול השתכנעו שאנשינו הם היוונים ואילו היוונים האמיתיים — הם-הם מתחפשים, המנסים להבריא את הגבול“.

התקופה ה„יוונית“, וכמוה התקופה „הרומנית“, ה„יוגוסלבית“ ו„הבולגרית“ הניבו לא רק חוויות, לעתים משעשעות ולעתים של מתח, אלא גם תוצאות של ממש. עד מאי 1945 עברו בשיטה זו קרוב ל-3000 איש, בקבוצות של 10—15, מקרקוב (שם היה אותה שעה מרכז ה„בריתה“), קרוסנו (שם ריכוז את הפעולה משה מאירי, „בן“ סאנוק), זבז'דוביצה, דרך הרי הקרפטים לסלובקיה, הונגריה ורומניה. „הרפטריאציה היוונית“ היתה מבוססת על תעודות וניירות מזוייפים. אישורים של „הצלב-האדום הבינלאומי“, רשיונות נסיעה סובייטיים עם חותמות מרשימות בגודלן — בכל אלה צויידו קבוצות „הרפטריאנטים“. בית-המלאכה לניירות אלה שכן תחילה בקרקוב ולאחר מכן, בסתיו 1945, עבר ללודז. באמצעים פרימיטיביים ביותר הגיעו מספר בחורים מוכשרים במיוחד לתוצאות מרשימות. לעזר רב היו גם קצינים יהודיים אחדים מהצבא האדום, שהצליחו להעמיד לרשות ה„בריתה“ טפסים שונים ורבים במספר.

„למרות הרצינות שבעבודתנו לא יכולנו להימנע לעתים, מקורטוב הומור, ולעתים אף ממעשי קונדס. בתוך ההעודה, בטור „עיסוקו ומקצועו של בעל התעודה“, היו חברים רושמים את האותיות B.G. או J.Z. וכדומה. שפירושן ההיתולי הוא „בריתה געשעפטען“ („עסקי בריחה“), או „רישע צרות“ (צרות יהודיות). תעודות אלו עברו את הגבולות הלך וחזור והוטבעו בחותמות של נקודות-הגבול הרבות והשונות שהיו עוברים בהן. בשעה ששומרי הגבולות עיינו בתעודות וראו טפסים רשמיים ושלל חותמות, קיבלום כתעודות כשרות. היו קוריוזים שהביאו לבדיחות-דעת, אך יש גם שגרמו לתקריות. יש שהוחלפו תעודות נשים בתעודות גברים, אם מפאת חוסר תעודות אחרות אותה שעה או בגלל טעות מקרית, וכאשר האנשים נתפסו עמן בגבולות נגרמו לנו קשיים, מאסרים ומשפטים.“ („בנתיבי הבריתה“, א. דקל, עמ' 551).

בנוסף על שיטת „הרפטריאציה“ אורגנו גם קבוצות של צעירים בעיקר, למעבר „הגבול הירוק“, כלומר — חצייתו באורח בלתי-לילגלי. בשבילים נסתרים ובעזרת מבריחים מקצועיים משני עברי הגבול, הצליח מספר אנשים גם בדרך זו. (היו גם מקרים של מעשי תרמית ובגידה, מצד המבריחים). בתקופה מאוחרת יותר למדו בחורי „הבריתה“ בעצמם את השבילים והם היו המובילים. המהומה הכללית בגבולות אירופה היתה עדיין בעיצומה, הפיקוח רופף ועונת האביב והקיץ נוחה למעבר. גם משמרות גבול סובייטיים לא הקפידו במיוחד, בעבור בקבוק וודקה, שעון-יד ובעיקר סיגריות אמריקניות, היו מוכנים לעצום עין, ואפילו שתיים. לא זו בלבד: קרה שקצין סובייטי, שבשעת מעשה נתגלתה,

לאנשינו ואולי גם לו לעצמו, יהדותו — סייע בפועל ובכל לב. מספר היוצאים ביולי 1945 נסתכם ב־4600.

„מרכז הפרודוקטיביזציה“

כבסיס למפעל ה„בריתה“ שימשו תנועות הנוער ובמיוחד ריכוזי חבריה ב„קיבוצים“. קיבוצים אלה לא היו קיבוצי־הכשרה במובן המקובל של ערב המלחמה, אלא קיבוצי־עליה. את הבסיס החומרי סיפק ה„ג'וינט“ ואילו על הצד הרוחני, החברתי והרעיוני הופקדו מדריכים, שנשאו איתם את הזכרונות מימי נעוריהם ב„קני“ התנועות שלפני המלחמה. בקיבוצים נערכו סמינריונים, חוגים ללימוד עברית ולפי האפשרות — אורגנו בתי־מלאכה וקורסים מקצועיים. אולם, המגמה והאווירה ששלטה בהם, היתה מכוונת לא לשהייה במקום, כי אם ליציאה, ובהקדם.

ברית, „עמך“ ישראל

אולם ה„בריתה“ מראשיתה הקיפה לא קיבוצים בלבד. בתקופת היציאה ההמונית (בקיץ 1946) הקיבוצים היוו מיעוט בקרב היוצאים, אך גם בזמנים קשים יותר דאגו אנשי הבריתה ל„כלל ישראל“, תוך נקיטת אמצעי זהירות שנתחייבו מאופייה הבלתי־לגלי של הפעולה. מי שהיה רצונו לצאת למסע ולאחר שעמדו על טיבו, צוייד ב„פתק“ מתאים וב„סיסמא“ והצטרף ליוצאים. היסודות הארגוניים שהונחו אז לפעולת הבריתה היו אלה: תחילה היו יוצאים מטעם ה„בריתה“ שליחי תנועות לעבר הגבולות, לברר אפשרויות המעבר, „לרחרר“ אם ניתן ל„הסתדר“ עם שומרי־הגבול ולמקם את „הנקודות“. בדרך כלל נמצא בית, מרווח למדי, מרוחק ממקום ישוב וקרוב למדי לגבול. ב„נקודה“ היתה מתרכזת קבוצת היוצאים ומחכה לאות כדי לצאת לדרך. כאשר נקודה או דרך מסוימת היו מתגלות ע"י השלטונות, או נפסלות (בלשון מקצועית „נשרפות“), היה מתחיל חיפוש אחרי דרך אלטרנטיבית, ו„נקודה“ חדשה התארגנה. בלובלין הוקמה, כאמור, „קואורדינציה“ בין התנועות החלוציות לביצוע פעולות הבריתה. המונח לכשעצמו מורה על פשרה מסוימת בין שתי מגמות, שהיו קיימות אז בקרב העושים במלאכה — מגמת הליכוד והאחדות מזה ומגמת הפירוד המפלגתי מזה. השואה, אשר במוראותיה נעלמו כלא־היו ניגודים ממשיים ומדומים בין היהודים, דקדוקים, התפלספות אידיאולוגית ונגודי דעות מפלגתיים — הניעו את שרידיה להתאחד. ואומנם, שאיפה זו מצאה ביטוייה, לא רק מבחינה מילולית, אלא גם אירגונית, בנסיונות חוזרים ונשנים לגבור על מסגרות קודמות ולחתור לאחדות מירבית. מסגרות שונות, כגון: „האיחוד“, „הליגה“, פח"ח (פרטיזנים, חיילים, חלוצים) „נוחם“ (נוער חלוצי מאוחד) — היו הפועל היוצא של השאיפה הזאת.

אבא קובנר, חניך הציונות המעמדית, הוא אשר הרים את דגל „אחדות הגורל היהודי“. בכוח ביטוי השירי העז אמר: „בגיטאות לא הבחינו הרוצחים בין יהודי ליהודי“. גישה דומה הביע דוד מלר, ממייסדי „האיחוד“:

„אחר כל מה שעבר עלינו אין מקום — בכל אופן לא בגולה — לא למפלגות ולא לארגונים, הקומץ היהודי שנשאר צריך להתאחד לארגון אחד, שמטרתו לחסל את הגולה ולעלות.“ (המקור: מדור התייעוד בע"פ ליד מכון יהדות בת זמננו).

אולם מגמות ושאיפות אלו לא החזיקו מעמד זמן רב. חיכוכים והרגשות קיפוח, מוצדקות או מדומות, על רקע „המפתח“ ו„המכסה“ למספר היוצאים בדרכי הבריחה, תקציבים וכד' הביאו „בתקופה מסוימת“ לפעילות נפרדת גם בשטח חיוני זה. „הקואורדינציה“ הפכה למעשה למוסד תיאום — וגם זאת בדוחק. מדבריו של צבי נצר:

„בהתחלה לא היתה הבריחה בפולין מאוחדת. עסקו בזה שני גושים: גוש ארץ-ישראל העובדת (הליגה) וגוש הנוער הציוני — עקיבא (איחוד). כל גוש עבד לחוד, היו לו נקודות מעבר משלו, אפאראט משלו, פוליטיקה משלו. ההתנגשויות היו רבות. לא היה מקום למצב כזה“ (מתוך „ארכיון ההגנה“).

מאמץ גדול לתיקון המצב נעשה בכנס הציוני בלונדון, שנערך באוגוסט 1945. לכנס זה יצאה משלחת של שארית-הפליטה (א. זומרשטיין, חייקה גרוסמן, דוד מלר, יצחק צוקרמן וליאון סלפטר) ונתקבלה בהתרגשות על ידי משתתפיו. יצחק גרינבוים הטיל את מלוא משקלו, כמנהיג יהודי פולין וכיו"ר „ועד ההצלה של הסוכנות היהודית“, ובהשפעתו ניצלה „הקואורדינציה“ והנהגת „הבריחה“ הושתתה על בסיס פריטטי בין נציגי האיחוד והליגה. תרומה נוספת ומכרעת למגמה זו — של פעולה מלוכדת ועל-מפלגתית בשטח הבריחה, תרמו שליחי „המוסד“, שהגיעו לפולין בסתיו 1945.

שליחי „המוסד“

המחשבה על שליחות לפולין לא נולדה עם סיום המלחמה. הידיעות על המתרחש בגיא-ההריגה החלו להסתנן לארץ עוד ב־1942 ולקבל אישור ב־1943. הזעזוע היה נורא והרגשת חוסר-האונים גדולה שבעתיים. המחשבה מה ניתן לעשות כדי להציל, לגונן, לארגן ללחימה ניקרה בלב רבים ולא נתנה מנוח. הד לאותם הלבטים אנו מוצאים ברשימותיו של מי שהיה מפקד „הבריחה“ בפולין, איסר בן צבי ז"ל:

„...הפגישה במוכירות חבר הקבוצות בגניגר בקיץ 1943. הימים ימי אל-עלמין. הדיכאון בישוב רב והבריות סבורים שכיבוש הארץ בידי הגרמנים ממשמש ובא. באותה פגישה בגניגר שדנה בנושא „במה נקדם את פני הרעה“, ניגש אלי יוסף ברפל ושאלני אם אהיה מוכן להצטרף לקבוצת אנשים, המתכוננת לצאת לטהרן על מנת לחדור משם בדרכים כשרות ובלתי כשרות לרוסיה. כבר אז נתקבלו ידיעות בדבר ריכוזים של יהודים, שברחו מאימת הגרמנים מפולניה, מליטא ומלטביה. נודע שהריכוזים נמצאים בקוקוז, אוזבקיסטן וגם באורל. הכוונה היתה ליצור גשר, שבו יעברו יהודים אלה מרוסיה לטהרן. כעבור זמן קצר נשלחתי לקורס שהתקיים בתל-יוסף שמטרתו היתה להכשיר אנשים לשליחות המיוחדת...“

הקורס נסתיים... אך הקריאה ליציאה לא באה משום מה. כעבור זמן קרא לי אליהו גולומב ושאל אותי מה תהיה תשובתי אם אוזמן להצטרף לפעולת הכנה של צנחנים לפולין. תשובתי היתה חיובית... אולם גם תוכנית זו נתבטלה. השערתי היתה, כי הבריטים התנגדו לכלול את פולין בין הארצות שאליהן יש לצנוח. מי יודע איזו החלטה גורלית היתה זאת. אין לי ספק, שאילו היו צנחנים מספר ישראלים לפולין, כמו לשאר המקומות, היה ביכולתם להשפיע השפעה עמוקה על יהודי פולין להתנגד לנאצים בכל אתר ואתר ולא לשגות באשליות... כל הענין שקע. עד שבאחד מימי אוגוסט 1945 הוזמנתי לבוא לבנין מועצת הפועלות ברחוב אלנבי... (מתוך עזבונו — ברשותה אדיבה של גב' עדה בן-צבי).

ואכן בבנין זה, הצמוד לבנין הועד-הפועל תחת השלט התמים ו"בחסותה" של מועצת הפועלות, שכן מטה "המוסד". "המוסד", היה זרועה של ההגנה לנושא עליה ב' ובראשו עמד שאול אביגור (אז מאירוב).

מכאן נשלחו לאירגון הבריחה מפולין שלושה שליחים: איסר בן-צבי ("שמעון"), חבר קב' מעלה-החמישה, יוחנן כהן ("גדעון") חבר קב' תליצחק וצבי נצר (אז מלניצר, "אלכסנדר") חבר קב' אלונים. כל אחד מהם עשה דרכו בנפרד בהפרשי זמן של שבועות מספר. הם עזבו את הארץ באורח בלתי-לגלי, בספינות קטנות, שחזרו לאיטליה לאחר הורדת מעפילים בארץ. לאחר הגיעם לאיטליה עשו את דרכם, מקצתה במדי הבריגדה ומקצתה כפליטים, דרך אוסטריה, הונגריה, צ'כוסלובקיה. המסע ארך כחודש וחצי. "שמעון" הגיע לפולין בספטמבר 1945, "גדעון" בתחילת אוקטובר, "אלכסנדר" — בנובמבר. הנחה והדריך אותם מרכזי סורקים, אישי-הבריגדה שישב בגראץ, אוסטריה, ומשם פיקד על פעולות הבריחה באירופה. סוד בואם וזהותם נמסר אך למעטים מבין מנהיגי התנועות במקום. בכל זמן שהותם ופעולתם הקפידו השלושה על כללי המחתרן, כולל החלפת שמות, מקומות מגורים, וגם פרטי הופעה חיצונית. איש לא ידע אל נכון, באותם הימים, כיצד יתייחסו שלטונות פולין, המגלים יותר ויותר את תלותם בברית-המועצות, אל הארגונים הציוניים, לארגון "הבריחה" ובמיוחד לארצישראלים, שהוחדרו לפולין באורח לא-חוקי ובמטרה ארגונית ומדינית מוגדרת.

שליחותם של השלושה, שנמשכה עד 1947 (אלכסנדר המשיך עד מרס 1947), היתה קודש לעניין "הבריחה". בתוקף יעודם זה ומעמדם המיוחד, כשליחי הארץ ו"המוסד", הם הטביעו חותם עמוק על הפעולה, אשר החלה כמתואר, עוד לפני בואם. בעיקר, הביאה שליחות זו לליכוד כל הגורמים. כל התנועות והקואורדינציה קיבלו כדבר טבעי ומובן מאליו, שהשליחים, "האלמונים" יהיו המדריכים והעומדים בראש המפעל. במשך שנת 1946 הגיעו לפולין גם שליחים לפעולה בקרב תנועות הנער ונציגה הרשמי של הסוכנות היהודית, ד"ר ישי. נערכו גם ביקורים רשמיים של משלחת ישובית (רשיש, לויטה, זילברפרב, ד"ר קורץ), ובנפרד של אהרן ציולינג ושל משה קול. רוחה של ארץ ישראל החלה מנשבת ביתר שאת בקרב שארית הפליטה.

ביקורה של משלחת הבריגדה

כחוויה בלתי־נשכחת היה ביקורה של משלחת הבריגדה, בדצמבר 1945. גם בשבילי היתה הפגישה בנכר עם חיילי ישראל מאורע מרגש, מה עוד בשביל יהודי מקרב שארית־הפליטה! זוכרני — הלכתי עם חבר המשלחת, מרה (מאיר) אנטין (נפל במלחמת השחרור בקרב על הגנת ניצנים) ברחובותיה המושלגים של לודו, ואף כי היתה זו שעת ערב והאפלולית כבר ירדה, רתקה דמותו התמירה, מדיו ובמיוחד סמל הבריגדה היהודית על שרוולו, את מבטיהם המשתאים של העוברים ושבים. והלב רחב מאווה על הופעה זו של חייל יהודי מארץ־ישראל על אדמת פולין. כשהגענו לאולם, בו נערכה האסיפה עם המשלחת, שררה שם אירת, „היינו כחולמים“. הנוכחים יוצאי מחנות־המוות הנאציים, מחנות־הכפייה הסובייטיים, אנשים שהסתתרו בבונקרים וביערות, ראו עכשיו בקירבם את חייליה של ארץ־ישראל, את קליחי העוצמה, הגאולה והנקמה היהודית. הידיים נגעו במגן־דוד, התפור לשרוול ה„בטל־דרס“ והעיניים נוצצו ואורו וגם הזילו דימעה.

תקופת ההתארגנות

ראשית־דבר גובשו העקרונות התנועתיים והארגוניים של הפעולה. בתיאום עם הנהגות התנועות סוכם:

א. לאסור על ארגונים ותנועות לנהל פעולת בריחה עצמאית (והיו עדיין תופעות כאלו, אם כי בממדים מצומצמים); לבסס את הפעולה בהנהגת המשלחת הישראלית על החלוקה הפריטטית הקיימת, לצרף (כחברים שלא מן המניין) גם נציגי בית־ר ואגודת־ישראל. סעיף אחרון זה, אף כי נתקבל תחילה בהתנגדות מסוימת — במיוחד מאחר שלתנועות אלו לא היה מעמד מוכר בפולין — הצדיק עצמו. פרץ לסקר וחבריו מבית־ר והן אנשי אגו"י הוכיחו מסירותם וצירופם העמיק את אחדות העשייה.

ב. לעבד תכנית תלת־חדשית ולפעול לפיה.

ג. לרכז צוות פעילים, המומלצים ע"י התנועות, שיתחייבו לעסוק אך ורק בענין הבריחה, ולהפעילם לפי תוכנית מסודרת.

ד. לחלק את הפעולה לפי שלושה אזורים: אזור הצפון (המרכז בשסטין), דרום־מערב (המרכז בוורוצלב), דרום־מזרח (המרכז בקטוביץ). בכל אחד משלושת מקומות אלה הוקמו ועדות אזוריות (מורכבות בכל מקום מנציגים של שלוש תנועות שונות). ועדות אלו, מתפקידן היה לפקח על הפעולה באזורן. המרכז הארצי נקבע בלודו, עיר שבה היה גם הריכוז היהודי הגדול ביותר.

ביסודו של דבר לא היו בכך חידושים מהפכניים, אולם נקבעו דפוסיים מגובשים יותר, הן ארגוניים והן כספיים. לסעיף אחרון זה נודעה חשיבות מרובה, כי הסכומים, בהם „גילגלה“ הבריחה, היו רציניים למדי וגדלו מדי חודש בחודשו. היה צורך להעביר כסף לפולין מחוץ לגבולותיה, להמירו במטבע מקומי,

לממן הוצאות וכיו"ב. גם למען הסדר הטוב וגם כדי למנוע כל סטייה אפשרית מטוהר מידות ונוהגים, הוקדשה תשומת-לב מירבית לנושא זה. "בית המלאכה" לניירות שוכן בלודו, הורחב בכוח אדם ובאמצעים טכניים והתוצאות "שובבו עין". הוכנס שימוש בצופן ("קודים"), הן לגבי שמות הפעילים והן לגבי מונחים אחרים. למשלחת קראו "משפחה", מעבר הגבול הפך ל"טיול", מרכז הבריחה כונה "הוועדה החקלאית", להסדרות העובדים קראו "גולדה" ולסוכנות "דוד". לדולר "סטפן" (על שמו של ס. וייז) ואילו למארק הגרמני — "אדולף". גם ערים פולניות זכו לשמות חדשים: וארשה היתה ל"קן", לודו ל"מעון", קטוביץ — "סניף", שטטין — "חזיר", קרקוב — "חדר", ברלין — "מרתף". צ'כיה היתה ל"מהר"ל", הונגריה — "הגר" ואיטליה — "בנימין", ועוד כהנה וכהנה.

ההקפדה על הצופן וכללי הקונספירציה לא היתה נטולת חשיבות מעשית ובודאי לא היה בכך רצון להעתיק נוהגי הגנה למציאות פולנית. אולם, כפי שהוכיחו המאורעות, היה צורך חיוני, הן להישמר בפני מלשינים ושונאים מקרב הייבסקציה המקומית, והן לשמור על עצמאותו, אי-תלותו ואלמוניותו של הגרעין הפעיל, לבל יעשו בו השלטונות כטוב בעיניהם, כאשר מדיניותם תמצא זאת לנכון. שיטה זו עזרה במידת-מה למנוע מאסרים והתנכלות מצד השלטונות (ומקרי המאסרים היו לא מעטים, במיוחד בשלהי 1945 ובתחילת 1946*) וגם סייעה לשיחרור האסירים. התנועות החלוציות שימשו בסיס עיקרי לפעולות הבריחה; הן שסיפקו את הפעילים ואת גרעיני היוצאים. אולם המצב ששרר קודם לכן, לפיו כל פעיל וחבר הנהגת התנועה ראה עצמו כעוסק עצמאי בבריחה, הופסק. הוקם חבר פעילים, ששרשיו בתנועות, אך עיכוקו ב"בריחה". תשימת-לב מיוחדת הוקדשה לנעשה בקיבוצים ובבתי-הילדים, שהחלו להתארגן, אף הם בחסותה של הקואורדינציה. נעשתה בהם עבודה חינוכית נמרצת, בה נטלו חלק גם השליחים; נערכו סמינריונים רעיוניים; לא הוזנחה גם הכשרה גופנית, ובאותם הקיבוצים, שהשלטונות העמידו לרשותם מספר כלי-נשק להגנה עצמית (בפני הפורעים האנטישמיים), התקיימו גם שיעורים בשימוש בנשק.

שיטות אירגון הבריחה הלכה ונשתכללה. המפעל כולו נישא על כתפיהם של כ-200 צעירים וצעירות. בחלקם פריטונים לשעבר, וכולם למודי נסיון-חיים ומאבק מימי המלחמה. מקצתם הועברו במשך הזמן לפעולות ה"בריחה" בארצות אחרות — צ'כוסלובקיה, אוסטריה, גרמניה ואיטליה — ומקצתם יצאו עם קיבוציהם לדרך. את מקומם מילאו אחרים. על-פי רוב נשארו ה"בריח'ניקים" באיזור-פעולה מסוים חודשים מספר והיו מחליפים את "מקום עבודתם", או משום ש"נסתבכו" עב משמרות הגבול, או כדי להתרענן ולא "להעלות חלודה" במקום אחד. על אופיים של האנשים ועל עבודתם מסופר מפי אברהם שדה, שפעל בוולבז'ץ:

"במקום אחד היינו עוברים בשביל ולמטה היינו רואים את האור בנקודת חיל-הספר. לא פעם היה קורה שדוקא במקום ההוא התחיל

* גם כותב שורות אלו "זכה" לבלות שתי תקופות מאסר וחקירות נמרצות — אחת בקטוביץ והשנייה במורבסקה-אוסטרבה (צ'כוסלובקיה).

תינוק בוכה ואז היו מתחילים לנבוח הכלבים של החיילים. לא קשה לתאר את מצב הפעילים ברגע כזה. הם ידעו מה צפוי להם... בוקר אחד בא אברהם מ. ואמר, שאם בטרנספורטים הבאים יהיו ילדים או תינוקות, הוא לא יוביל אותם. סיפרו לי שבילילה, כאשר אברהם היה עם טרנספורט של למעלה ממאה איש מעל תחנת חיל-הספר, התחילו כמה תינוקות לבכות. הדבר היה בליל גשם והיה קשה לאדם מבוגר לטפס בהרים בבוקר. כמובן, זה השפיע עליו קשה מאוד. אחרי כמה ימים החלטנו לשלוח טרנספורט נוסף. לקחנו עוד שתי מכוניות ויצאנו עם מאה יהודים. קרוב לגבול השגנו טרנספורט אחר, מיהרתי לראות את אברהם, נדהמתי לראותו בראש הצעדים ובידו ישן תינוק. אברהם, שאלתי, מה קרה? עזוב שטויות, הוא ענה לי, וכי מה לעשות עם מהגר פוליטי זה? לזרוק אותו?" (מתוך "ארכיון ההגנה").

האנשים העוסקים במלאכה קדושה זו החלו להיהפך ליחידה, נושאת שליחות משותפת. הם נהגו לקרוא לעצמם "ברית'ניקים". בכל אחד ואחת מהם (כי לא מעטות היו הבחורות), היה יותר מקורטוב של מסירות-ללא-גבול, הרפתקנות, תושיה ודבקות במטרה. הכרתי וראיתי רבים מהם — ותקצר היריעה להזכיר שמותיהם ומעלליהם במצבים שונים ומשונים, עושים לילות כימים בשדות ובשבילי הרים, סוחבים ילדים על גבם, מעודדים, מסייעים לכושלים, "מסתדרים" עם שומרי הגבולות ואם הופנה נגדם רובה של החייל היו ניצבים נכחו בפוזה דרמטית, (אומץ-לב או הימור?) וצועקים: "ירה! ירה! היטלר לא הספיק, אולי אתה, גיבור ברית המועצות, תצליח במקומו!" עם כל הכישרון להשלות, לזיוף תעודות, לשיחוד מבריתים ושוטרים, עם סכומי-כסף שהופקדו בידיהם — נשארו ה"ברית'ניקים" נאמנים, מסורים, ישרים ולוחמים מלחמת עמם.

וכך תיאר אותם ד"ר עזריאל קרליבך:

"ארשת פניהם לא תעיד בהם שיהודים הם — במגפיהם הגבוהים, בכובעיהם המעוכים, בהילוכם המפושק, בדיבורם הגרוני, בבטחון העצמי שבכל תנועותיהם. היום הם כאן ומחר שם. מופיעים באישון לילה ודופקים איתות-סיסמה בתריס של בית-איכר ביער; יושבים באמצע היום במסבאה מפוקפקת ושותים וודקה מכוסות-מים גדולות עם קציני בולשת שיכורים; מוזיעים בתא-טלפון דחוס ומוסרים בעצבנות ובעברית רהוטה לאחת מבירות אירופה הרחוקות משהו על ספר יקר וחשוב, שיש לשמור עליו מכל משמר, וזאת כדי שישתחרר משהו ממאסרו של משהו. בולשים ותרים. נעלמים ומופיעים כעושי-להטים. רגע יושבים ליד הגה המכונית ודוהרים, רגע הם יורדים ושורכים ברגל עשרה קילומטרים, עשרים, שלושים בלילה אחד. נוסעים בקרון שינה נוח ואי-שם קופצים והינם עומדים על גדות נהר ומודדים מה הרוחב, מה הגיאיות, מתי אפשר לחצות".

(הצופה" 29.5.1947)

חיפוש דרך

לאורך גבולותיה — המערבי והדרומי — של פולין פעלו בשנות 1945—1947 כעשרים „נקודות מעבר“. תחילה היו יוצאים סיירים לחפש דרכי מעבר וגישה, לבדוק סדרי השמירה בגבולות, לעמוד על הלכי הרוח בקרב האוכלוסיה, לקשור קשרים ראשונים, לבדוק האפשרות לשכירת מיתקנים מתאימים, שישמשו כ„נקודות“. על סמך דיווחיהם והצעותיהם היתה מתקבלת החלטה במרכז והיו יוצאות קבוצות ראשונות, במספרים מצומצמים, כדי לבחון את הדרך הלכה (או הליכה) למעשה.

לאחר בחירת דרך והפעלתה, היו מיד נערכים חיפושים וגישושים במגמה למצוא דרך אלטרנטיבית באותו האיזור. (וזאת בלי לחכות עד ש„תישרף“ הדרך הראשונה, כפי שהיה נהוג קודם). ואומנם, מדי־פעם, כאשר הדרך הזאת היתה „נשרפת“, ניתן היה לעבור במהירות לדרך השנייה, לחסוך בכך זמן ומאמצים.

איזור א'

כאמור, חולקה הפעולה בין שלושה איזורים. מאיזור זה היו „הטרנספורטים“ יוצאים מערבה, לכיוון ברלין, באמצעי תובלה שונים: תחילה במשאיות של הצבא האדום שכורות ע"י הבריחה על־פי „הסדרים“ מיוחדים. „לפני המכונת היתה נוסעת מכונת פרטית של „הבריחה“ ובודקת את השטח לפני „הטרנספורט“. (מ. קרבצ'יק — מדור התיעוד בע"פ ליד מכון ליהדות בת זמננו). פרט למשאיות השתמשו גם ברכבות, באסדות ובסירות...

מכה רצינית הוכתה ה„בריחה“ ב־5 במאי 1946. אותו לילה יצאו משטטין שתי משאיות מכוסות ובהן יהודים יוצאי ליטא, שה„בריחה“ העבירה אותם תחילה לפולין. בפרבר העיר נעצרו המכונות ע"י חיילים רוסיים ויושביהן הורדו ונעצרו. כעבור זמן־מה שוחררו כולם, פרט לאיש ה„בריחה“ יוסף מלר. ליוסף היו „הרשעות“ קודמות אצל הנ.ק.ו.ד. שידע גם על שליחותו הקודמת ללבוב. הוא נדון לעשר שנות מאסר, אותן עשה במחנה וורקוטה. ב־15 בספטמבר אותה שנה, בעטיה של הלשנה, נעצרו שוב שלוש משאיות ואחד מאנשי ה„בריחה“, יוסף איזיקובסקי נאסר ונשלח למאסר 11 שנים בסיביר. אסון כבד פקד את ה„בריחה“, כאשר, באוגוסט 1946, ירו חיילים סובייטיים על אסדה שיצאה מנמל שטטין ואחד הכדורים פגע ביוסף גוסנבאום ז"ל, אחד ממפקדי אותו טרנספורט. כל אותן המכות והאסונות, וגם תקלות חמורות פחות, לא מנעו ולא עצרו את זרם הבריחה מאיזור א'.

איזור ב'

איזור זה שהקיף את הגבול הדרומי והדרום־מערבי של פולין היה הגדול ביותר מבחינה גיאוגרפית, המגוון ביותר במובן טופוגרפי, עשיר במעברי הרים, יערות, אמצעי־תחבורה ודרכי־מעבר. מכאן יצאו הטרנספורטים הן מערבה — לגרמניה, והן דרומה — לצ'כוסלובקיה. באותה תקופה כתב „שמעון“:

„אנו סובלים בכל יום שני וחמשי פאנצ'רים. זה געשה ללחם חוקנו — התרגלנו כבר ואין זה מפחיד. למרות הכל העבודה לא

שבתה ליום אחד. כעת אנו מעבירים כ־100 איש ליום ואנו מקווים להגיע ליותר.

לא חסרו גם מומנטים מעודדים. טוביה כהן, מפעילי ה"בריתה" מספר ביומנו: "אפריל — יהודים שנאסרו ישוחררו בעזרת קולונל סובייטי, אשר גילה יחס אוהד ביותר. הוא נתגלה כיהודי, בעל לב חם. גילינו לפניו את מהות תפקידי ה"בריתה" וההצלה. דמעות עמדו בעיניו והוא גילה, כי אביו היה "חובב־ציון" ברוסיה. הבטיח עזרתו בכל ובשנית שיחרר 20 איש ממאסר."

בשאר המקרים היה "פדיון השבויים", קרי שחרור העצירים קשור בדרך כלל בהסדרים כספיים עם "אנשי החוק" או קציני משמר הגבול.

איזור ג'

האיזור השתרע בחלקה הדרומי־מזרחי של פולין. מכאן החלה תנועת "היוונים" לרומניה ועם הפסקתה נאלצה ה"בריתה" לנסות את המעברים בהרי הסטרי. שבילי הרים, מקומות מרפא, פסגות ומראות־נוף עוצרי הנשימה — אשר שימשו לפני המלחמה מסלולי טיולים צופיים, בסיסים למחנות תנועתיים ומקומות־קייט ליהודים אמידים — הפכו עתה למסלולי העפלה ותקוה לאנשי ה"בריתה". כל עוד קבוצה היתה מורכבת מבני נוער, חברי קיבוצים, פרטיונים לשעבר וכיו"ב — היה המעבר הלילי של 15—20 ק"מ בהרים מבצע קשה, אך ניתן לביצוע, אולם כמה נסיונות להעביר בדרכים אלו נשים וגברים בגיל שלוש־ארבעים, מהם מטופלים בילדים, רבים עמוסים במטען החורג מה"תקן" המותר (תרמיל גב או מזוודה קטנה) — נסיונות מסוג זה היו למאמץ על־אנושי, הן בשביל ההולכים ובמיוחד בשביל המלווים.

והרי מעשה המסופר על ידי מנחם שמואלביץ':

"בנקודת קריניצה היתה הפעולה. נוסף לקשיים טכניים, כרוכה גם בסכנת נפשות. את הגבול היינו מברחים בלילות. עם רדת הערב היינו מגיעים עד סמוך לגבול ועם התעבות החשיכה היינו עוברים את ההרים, דרך הליכה של 6—7 שעות. רבים לא עצרו כוח ללכת מרחק כזה והתעלפו בדרך. קרה ואשה הרה כרעה ללדת בשעת המעבר הקשה בהרים. — אך המפליא בדבר — היא נחה זמן־מה, קמה והמשיכה ללכת. לילד קראו "גבול", כי נולד על קו הגבול ממש" (מתוך "ארכיון ההגנה").

היה זה מחזה נורא־הוד במלוא משמעותו של בטוי זה. נורא — בחזותך בשורת בני אדם, נשים, גברים, פעוטות על גבם או בזרועותיהם, משרכים דרכם במעלה ההר, מתנשמים בכבדות, כושלים מדי פעם, מהסים בכי תינוקות, פן יישמע ע"י שומרי הגבול, ועם זאת מחזה מלא הוד ומעורר התרגשות — שרידי עם, המעפילים מחיי עבדות לחיי בני־חורין.

המכה החמורה ביותר ניתכה על תנועת ה"בריתה" ב־3 במאי 1946. אותו יום (שהוא במקרה או לא במקרה יום חגה הלאומי של פולין), ארבה לקבוצת "גורדוניה", שהיתה בדרכה מנובי־סונץ' דרומה, יחידת המחתרת הלאומנית,

A.K. מתוך 26 חברי הקבוצה נהרגו 13 — יתרם נפצעו. השמועה על רצח אנשי „גורדוניה“ פשטה חיש מהר ברחבי פולין, אולם היא גרמה לא להפסקת ה„בריהה“, אלא להמרצתה. למחרת הרצח יצאה קבוצה שנייה לדרך. בנוסף על הקבוצות המאורגנות, גבר גם זרם הבריהה הבלתי-מאורגנת, ה„פרטית“. במחצית הראשונה של מאי עברו את הגבול הצ'כי בעזרת מבריחים מקצועיים כאלף יהודים. לחץ היהודים ליציאה הלך וגבר. אך גם הקשיים בגבולות הלכו וגדלו. באחת הישיבות של מרכז „הבריהה“, העלה „שמעון“, הצעה לארגן מצעד של 10.000—15.000 יהודים, שינסו לחצות באופן גלוי והפגנתי את הגבול הצ'כי — אולם לאחר שיקול הוחלט לגנוז את ההצעה. על קשיים אלה נוספו בארגון „הבריהה“ עוד צרות. לא חסרו הרפתקנים, ספרים ורודפי-בצע יהודיים שבדרכי מרמה ניצלו תמימותם של יהודים רבים ולהיטותם לצאת את פולין. לא זו בלבד שגזלו מהם את כספם, אלא לפעמים היו משאירים קרבנותיהם באמצע הלילה בין הגבולות. „הבריהה“ המאורגנת סבלה הרבה מכך, במיוחד כאשר השלטונות הפולניים לא דקדקו להבחין בין העושים במלאכה.

הבריהה והגורמים הזרים

בתיאור הדברים עלינו להזכיר אמת פשוטה: „הבריהה“ לא פעלה בחלל ריק מבחינה מדינית ובינלאומית. מבין כל הגורמים המדיניים שעמדו על דרכה, או שבהם נסתייעה להשגת מטרותיה, נזכיר ארבעה בלבד: הבריטים, האמריקנים, הצ'כים והפולנים.

הבריטים

תנועת ההעפלה והבריהה היא תוצאה של נעילת שערי הארץ ע"פ „הספר הלבן“ ומדיניותו העויינת ליהודים ולציונות של א. בוין. במאבקו נגד מדיניות זו, ראה הישוב היהודי בא"י, בעליה ב' („הבלתי-ליגלית“) הן מטרה לעצמה (עלית יהודים בזכות הכרעתו של העם היהודי וחרף המחסומים), והן אמצעי רב-עוצמה להשגת שתי מטרות: לקעקוע יסודות „הספר הלבן“ בכוח העליה ה„בלתי-ליגלית“ ולגיוס דעת-קהל בין-לאומית נגד מדיניות, החוסמת שערי מולדת בפני ניצולי השואה. הפליטים היהודיים והמעפילים, שנעו לחופי הארץ מכל ארצות אירופה, לא זו בלבד שראו במדיניות הבריטית עוול ואי-צדק, אלא בעיניהם היתה מדיניותו של בוין המשכו של הנאציזם. חוקיה הגבירו בהם את הלהט לגבור על כל המכשולים ונכונות להקריב קרבנות, אם הדבר יידרש. כך ליכדה מדיניות ה„ספר הלבן“ את רוח העם וגרמה לתנופה הולכת וגוברת של הבריהה וההעפלה. ממשלת בריטניה, המנוסה בהקמת „ועדות חקירה“ שונות לבעיית א"י יומה, בנובמבר 1945, הקמתה של ועדה אנגלו-אמריקנית, אשר מתפקידה היה להציע, תוך 4 חודשים, הצעה לפתרון בעיית א"י ובעיית הפליטים היהודיים. (עם הקמת הועדה אמר ד"ר ח. וייצמן: „על קברם של מיליוני קדושים אומרים עתה להקים מצבה של ועדת חקירה חדשה. מה תחקור ועדה זו ולא נחקר עוד?“). אולם המסקנה, אליה הגיעה הועדה, גרמה זעזוע לממשלת הלייבור. בדו"ח, שהיא פרסמה ב-22.4.46, נכללה בין השאר המלצה להתיר עליה מיידית של 100.000 פליטים יהודיים לא"י.

אין כל ספק, כי הוועדה הגיעה למסקנה זו אחרי מפגשה והתרשמותה הבלתי אמצעית מהוויית שארית הפליטה היהודית. בבקוריהם במחנות העקורים D.P. בגרמניה ובאוסטריה — בהם נתרכזו כבר אז כ-100.000 איש, ובפגישותיה עם ריכוזי היהודים בצ'כוסלובקיה ובפולין, בהפגנה המרשימה של 20.000 יהודים בלודז', ראו חברי הוועדה לא רק שרידי שואה אומללים, אלא שרידי שואה השואפים לחירות ומולדת. במשאל שערכה U.N.R.R.A. קרב 19.311 יהודים — הביעו 96.8% מהם רצונם לעלות ורק 393 רצו להגר לארה"ב. חברי הוועדה זועזעו בעת פגישתם עם ראשי יהדות פולין, כאשר על השולחן הונחה קופסה שחורה, שהכילה אפרם של לוחמי הגיטו. במעמד זה אמר יצחק צוקרמן ("אנטק"): ממפקדי הגיטו:

"העולם הולך לקראת שלום; לנו אין שלום. העולם הולך לקראת מנוחה, לנו אין מנוחה. אנחנו נעים ונדים. אנחנו צללי רפאים. איננו רוצים להיות עוד נעים ונדים וצללי רפאים. גם אנו רוצים שלום ומנוחה ואם מפריעים לנו, נפר את ההפרעות; ואם אין נותנים לנו לעלות לארצנו — עלה נעלה למרות כל החוקים הבלתי-חוקיים. הילחם נילחם בגזירות ונוכל להן".

האמריקנים

כאמור, "הבריתה" נסתייעה בעובדת נדידת פליטים כללית, אשר הציפה דרכי אירופה בכל הכיוונים. למעלה מ-30 מיליון איש היו נתונים בתהליכי הרפטריאציה, מהם כ-7 מיליון שבויי מלחמה ופועלי כפייה, כ-10 מיליון גרמנים שחזרו או גורשו לגרמניה וכ-15 מיליון בני עמים אחרים. זרם הפליטים היהודים נשתלב בצורות שונות בנדידה זו. אולם גם כאשר נפתחו מחסומי הגבולות בפניהם, התחילו כעבור חודשים מספר להתעורר שאלות חמורות בקשר לשהייתם והתרכוזותם בארצות המעבר במספרים הולכים וגדלים. המצבור העיקרי היה בגרמניה, ובמיוחד באיזור הכיבוש האמריקני. בנכונותם של האמריקנים לקיים, לטפל, לקלוט את הפליטים היהודיים היה תלוי המשך פעולתה של "הבריתה". שחרור מחנות ההשמדה ע"י חיילי ארצות-הברית והמראה הנורא שנתגלה לעיניהם — הטביעו חותם בלתי-מחזה גם על תודעת הצבור האמריקני בבית, שמאז ראה חובה לעצמו להקל על סבלם של הפליטים היהודיים. הרגשה זו שימשה בסיס מוצק לתביעתה של היהדות והציונות והבטיחה לה תמיכה.

זמן מה לאחר מכן, ב-18.10.1945, נפגש דוד בן-גוריון עם גנרל אייזנהאור ועם הגנרל וולטר בדלסמיט בפרנקפורט והם נענו בצורה חיובית להצעותיו. באותה שיחה ובתזכיר, שהגיש להם בן-גוריון, לא זו בלבד שעמד על מתן רשות מצד צבא ארצות-הברית לכניסת יהודי פולין לגרמניה, אלא הציע גם לקבוע איזור מיוחד בדרום-גרמניה להקמת מחנות-מעבר, בהם תינתן אוטונומיה ליהודים ותנאים להכשרה רוחנית, גופנית וצבאית. המחשבה המדינית, שהדריכה את בן-גוריון היתה, לרכז תחת שלטון אמריקני בגרמניה כרבע מיליון פליטים, אשר קיומם יעורר ויגביר לחצים אמריקניים על ממשלת בריטניה. בדצמבר 1945 נפלה הכרעה בוואשינגטון וניתן אישור בעל-פה להתיר כניסה מוגבלת (כ-5000 איש לחודש) לאיזור האמריקני. הדבר איפשר זרימת רבבות פליטים מפולין

(שמספרם חרג בהרבה מעבר למכסה הנ"ל). לגרמניה, ובמיוחד לאיזור האמריקני, מחנות העקורים D.P. הפכו למאגר העיקרי של תנועת ההעפלה. משם, והן מאוסטריה ומארצות הבלקן, עשו היהודים דרכם בסיוע „הבריחה“ ואנשי הבריגדה, אל חופי הים התיכון.

הצ'כוסלובקים

צ'כוסלובקיה שימשה ארץ-מעבר רבת חשיבות. דרומה, דרך ברטיסלבה, הלכו הטרנספורטים לאוסטריה ומשם לגרמניה או לאיטליה. מערבה הובילה הדרך ישירות לגרמניה. מבחינה גיאוגרפית החזיקו הצ'כוסלובקים בידיהם את אחד המפתחות החשובים ביותר. המסורת הליברלית, שאת המשכיותה סימל שריהחוף, יאן מסריק, בנו של מייסד הרפובליקה, ההרכב הקואליציוני של הממשלה, שעדיין היה של קומוניסטים, סוציאליסטים וליברלים, ימי המאבק האנטי-נאצי, שבו נטלו היהודים חלק פעיל — כל הגורמים הללו סייעו לתנועת „הבריחה“, מנהיגים מדיניים, קצינים ופקידים הביטו מבעד לאצבעות, קומוניסטים יהודיים ולא-יהודיים הגישו לא פעם עזרה.*

הפולנים

כיצד התייחסו הפולנים לתופעת „הבריחה“? בדו"ח המסכם משנת 1947, כתבתי:

„על קנקנה של שאלה זו תהינו מהתחלת העבודה. מתוך זהירות ביססנו את עבודתנו ואת הארגון על יסודות קונספירטיביים. ברור היה לנו, שהבריחה מפולין איננה סיכה הניתנת להיטמן בערימת קש. המפעל היה יותר מדי כללי, עממי, פתוח לכול, כדי שאפשר יהיה לשמור על סודיות מוחלטת. מתוך כך שמרנו בעיקר על המוסדות הבאים במגע ישיר עם הציבור. היה לנו יסוד לחשוש לתגובה הן מצד האלמנטים הקומוניסטיים היהודיים (שיגיבו מטעמי „פרינציפיוניים“) והן מצד שלטונות המדינה, שלא ישלימו עם קיום ארגון „הזורע אנדרלמוסיה“. היה לנו ברור, שיש בכוחה של הממשלה לגלות את פעולתנו ושיטותיה וגם לשתקה. והנה, במשך כל הזמן לא נפגשנו בתגובות מעין אלה. אומנם היו קשיים, מאסרים, חקירות, חיפושים; נגרם סבל ליהודים ולקבוצות, אבל אלה נעשו רק במחוזות ספר, או ע"י שלטונות גליל או מחוז זה או אחר, ללא קשר להוראות מהשלטון המרכזי — לעתים סתם מתוך

* על יחסם של הצ'כים יעיד סיפור מעשה זה: בנקדת המעבר שבגבול נעצר טרנספורט שנע במשאית. לאחר התערבותם של אנשי „הבריחה“ ביטל הקולונל הצ'כי הממונה על הגיזרה את צוהמעצר, באמרו: „כיוון שעברו את הגבול במשאית הרי זה בסדר. האיטור שנקבע, אחרי התערבות האנגלים, מתייחס רק לרכבות“.

מגמה אנטישמית להציק ולהזיק. הענינים האלה היו מסתיימים ומסתדרים ללא תקלות מיוחדות. המאסרים ארכו שבועות מספר לכל היותר. ע"י שוחד אפשר היה "להסדר" — והשלטון המרכזי הסתכל בכל הענין "מבעד לאצבעות", אם כי לא מתוך רצון מיוחד. האלמנטים היהודיים של המפלגה השלטת היו נתונים במבוכה, בין הסדן והפטיש, בין תיאוריות מזה ומציאות מזה. היה ברור לכל, שהבריחה היהודית מפולין חורגת ממסגרת תיאוריות והיא ענין של הצלה ממש. הכרה זו גברה בעיקר לאחר מאורעות קילצה, שזעזעו עמוק את הציבוריות היהודית".

אך עוד לפני הדיון בפרשת קילצה KIELCE מן הראוי להזכיר עובדה. אשר יש בה כדי להבהיר את תופעת "הבריחה" וגם את יחסם של השלטונות. המדובר ב"רפטריאציה" יהודית מברית-המועצות.

הרפטריאציה הגדולה מברה"מ

ב־20 ביוני 1945 הגיע לפולין מברק מאת ברל מרק בשם "ועד יהודי פולין" בברית-המועצות ובו נאמר, כי במסגרת הסכם הרפטריאציה של נתיני פולין, שנחתם בין ממשלות ברה"מ ופולין, "לא יופלו יהודים לרעה". ההערכות על מספר יהודי פולין, שנמצאו בברה"מ בתום המלחמה, נעו בין רבע לחצי מליון. מאלה נרשמו ליציאה מברה"מ כ־150.000. מספר זה שעליו אפשר היה להוסיף 70.000—80.000 יהודים, שישבו כבר בפולין, בישר שינוי מהותי ולא כמותי בלבד. על "רפטריאציה" יהודית זו כתב באותו זמן "שמעון":

"השמועות הרבות על דבר הרפטריאציה של יהודים פולנים מרוסיה הסובייטית הולכות ומתגשמות. לא ידענו מה צפון בהגירה זו ולאילו ממדים היא עתידה להתפתח. ציפינו לה תוך דריכות, ועשינו את כל ההכנות לקראתה. חיזקנו את נקודותינו בגבולות על-ידי החברים שהבאנו מארץ זו קודם לכן; תודות לגל חלוצי זה שנרתם לפעולה יכולנו לעמוד בקליטת נחשול-האדם הגדולים שהחלו זורמים אלינו". "משהחלה הרפטריאציה — היא גאתה והלכה, והגיעה להיקף ממלכתי. באמצעותה הגיעו כ־150.000 יהודים מרוסיה. הם באו בקרונות ובשיירות. הם נהרו מכל הכיוונים — מרוסיה, מאוקראינה ומאסיה — שם בילו את שנות-המלחמה. בין הבאים היו משפחות מטופלות בילדים ותינוקות רבים, ושרידי היהדות בפולין, ששיכלו את ילדיהם בימי השלטון הנאצי, ראו לפניהם פתאום יהדות חדשה, בעלת פרצוף אנושי שונה. בפולין נותרו אנשי-מחנות, אנשי-יער, פרטיזנים וחיילים לשעבר, גלמודים וערירים כולם; ואילו כאן נהרו ובאו משפחות עמוסות בילדים, למודי עוני ורק מעטים מאד בעלי רכוש.

"ההכנות שנעשו לקליטת הרפטריאציה לא עמדו במבחן הצרכים הגדולים של ההמונים שבאו. הזרימה „כוונה לשלזיה-התחתית שצורפה לפולין תמורת שטח-הספר המזרחי, שעבר לברית-המועצות.

בחוגים יהודיים מסויימים צצו אילוזיות על „מדינה יהודית“, כביכול שתוקם בשלזיה, ותהא מעין בירובידג'אן פולנית. אבל חלומות אלה התנדפו עד מהרה. היו טרנספורטים של יהודים וגם של לא־יהודים. כושר הקליטה שם היה מותנה בקצב היציאה של הגרמנים, שגורשו מחבל ארץ זה, וקשה היה לווסת את הזרם הגדול. „משנבצר לקלוט כאן את כל הבאים, הוחלט להוציא חלק מהם לשטטין שעל חוף־הים הבלטי והג'וינס השקיע אז מדי חודש בחודש רבבות דולרים בקליטה. היהודים נמשכו משום־מה יותר לשלזיה וכשהיו מפנים שיירות צפונה, היו מהם שניסו לשחד את נהג־הקטר שיסיעם לשלזיה... מיד עם עברם את הגבול הפולני נתקלו המוני היהודים בגל איום של שנאה מצד האוכלוסיה. לעיני הפולנים, שדימו בנפשם, שהנה כבר נפטרו מן היהודים לעולמי־עד, צצו פתאום רבבות יהודים הנתהרים בקרונות, בזה אחר זה. רכבות היהודים בעברן בכפרים, נרגמו לעתים באבנים. היתה זו מהלומה איומה לבאים. במקומותיהם הקודמים ידעו יהודים אלה מצוקה כלכלית קשה, אבל כבודם האנושי, כיהודים, נשמר שם, ופתאום, בפגישה עם ה„מולדת“ בא הקץ להרגשה זו. היהודים נדהמו ונבוכו. לקבלת פנים כזאת לא פיללו.

„קשי הקליטה היה איום. מעגל־החיים הקיים לא היה מסוגל לקלוט את הגל הגדול... התנאים האוביקטיביים שמו לאל מאמצים כבירים. מיליוני דולרים הושקעו לצרכי הפרדוקטיביזציה, אבל קרקע לא היתה לכך, לא במציאות החיים, ובעיקר לא בנפש האדם היהודי. היהודים שנדדו ובאו הנה לא התכוונו כלל להיקלט כאן, כי, כאמור, ראו את פולין רק כתחנת־מעבר. התנועה החלוצית במעט אנשיה התאזרה עוז לקלוט את הגל הגדול של האנשים הצעירים. ההכנות נעשו עוד על סף הזרימה. קיבוצי־הכשרה למאות הוקמו בערים ובעיירות. נזרעו גרעינים קולטים לעם רב... המוני היהודים שלא נקלטו במסגרת החלוצית התרכזו מסביב לקומיטטים בבתי־מחסה, בצפיפות איומה. בקסרקטינים גדולים שוכנו רבים יחדיו, 5—6 משפחות בחדר, פינה למשפחה, על ילדיה, תינוקותיה ומטלטליה. החיים ברשות הרבים — הפקר. זו היתה המציאות הקולטת לאחר חודש של טלטול בדרכים. לרוב היו האנשים שבורים ורצוצים גם מבחינה מוסרית. התור, השיכון האיום, המחיייה על קיצבה — זו היתה מנת־חלקם. אך איום מכל — היהודים ילידי פולין נתקלו בפולין ריקה מיהודים. גם לאחר ששמע את כל פרטי הסבת והשוואה, לא תיאר לעצמו היהודי הפולני שחזר ל„מולדתו“ את גודל האסון ושיעורו, עד שלא ראה זאת במו־עיניו. וכשפקד את עיירתו וראה את החורבן ואת העזובה. וראה את ביתו עזוב ומשמים, או מאוכלס נוצרים היושבים לבסח ונהנים מן הגזילה — הנקל לתאר מה התרחש בלבנו. הגויים עוינים, פניהם ועיניהם

בוהות במשטמה על היהודי שהעז להציץ לכאן". (מתוך „נתיבי הבריחה", א. דקל, עמ' 26—29).

פוגרום קילצה

על השתוללות האנטישמיות בפולין ועל שורשיה כבר עמדנו קודם. אין כל ספק, כי הרפטריאציה מברית-המועצות והופעת רבבות יהודים נוספים, שימשה כדלק לשלהבת היצרים האנטי-יהודיים. נגישות, עלבונות, תקיפות, רציחת בודדים ליוו את הרפטריאנטים (קשה למצוא מונח נלעג ומעליב יותר ממונח זה, שפיר רוסו — השבים למולדת. אכן, קבלת-פנים נאה הכינו ליהודי פולין, השבים ל„מולדתם". אין פלא, כי כ-2000 מהם שבו על עיקבותיהם וחזרו לברית-המועצות). זוכרני, כי בכל מסעי באותם הימים והלילות בפולין לא נפרדתי מאקדח. וכן גם עשו שאר פעילי „הבריחה". האנטישמיות בפולין-שלאחר-המלחמה הגיעה לנקודת-שיא. הדבר קרה (הנוסח מזכיר את ימי-הביניים) בעיירה שבדרום פולין ושמה — שייזכר לדראון-עולם — קילצה KIELCE פעם היה בה ישוב יהודי חי ותוסס. בשנת 1946 חיו שם 200 יהודים בקרב 50.000 פולנים.

47 יהודים הרוגים בקילצה וכ-30 נוספים באיזור שמסביב לה — זה היה קציר הדמים של עלילת-הדם נוסח פולין 1946. המאורע גרם זעזוע לא רק ליהודים, אלא גם לשלטונות. אף כי ניתן היה שוב לטעון (ואומנם ניסו זאת, אם כי בקול רפה, כמה קומוניסטים קשוחים ממוצא יהודי), כי היה זה מעשה נוסף של הריאקציה הפוליטית והקלריקלית, וההמון שימש אך כלי-שרת עיוור בידיה — גברה בכל זאת בקרב השלטון המחשבה הריאליסטית. המסקנה, אליה הגיעו, היתה, כי לטובת היהודים, לטובת השלטון ולטובת פולין — מוטב להחיש את יציאת היהודים, ובמקום לשם מכשולים על דרכה — להקל עליה.

השעה לשיחה גלויה ומכרעת בנושא זה היתה בשלה. האיש המתאים ביותר לכך היה יצחק צוקרמן („אנטק"), שנהנה מהערכה ויחס של כבוד מצד ראשי השלטון. הוא וד"ר אדולף ברמן התייצבו בפני שר ההגנה דאז, המרשל מריאן ספיכלסקי והגיעו אתו להסדר שקבע: הגבול הפולני ייפתח למעבר קבוצות מאורגנות, דרך נקודות שייקבעו בתנאים הבאים:

א. עזרת הפולנים תישמר בסוד ולא ינתנו שום הוכחות, כי ממשלת פולין מעורבת בכך, או שהסכימה ליציאת היהודים (משרד החוץ הפולני היה נתון ללחצים בריטיים ואנשי הצבא וה-U.B. (שירות הביטחון) פעלו למעשה תוך העלמת העניין ממשרד-החוץ).

ב. על המארגנים היהודיים האחריות. כי בין היוצאים לא יסתננו פולנים, אויבי השלטון ומשתפי פעולה עם הנאצים.

ג. יש להקפיד כי היוצאים לא יטלו איתם מטבע זר.

ד. יש לפעול נגד יציאה בלתי-לגלית באמצעות מברחים.

בהסדר לא נקבעה שום הגבלה לגבי מספר היוצאים. לגבי פרק הזמן הוסכם על חודש-חודשיים. במו"מ זה השתתפו צוקרמן וברמן, כנציגי הוועד היהודי המרכזי. אירגון „הבריחה" לא הוזכר, כמובן, בעת השיחה בשמו המפורש. מיד לאחר מכן נערכה ישיבת מרכז „הבריחה", בה נקבע צבי גצר („אלכסנדר") כמקשר עם השלטונות הפולניים. תפקידו הראשון היה להיפגש עם גנרל

צ'רבינסקי (שנתמנה לכך ע"י ספיכלסקי) ולקבוע איתו את הסידורים המעשיים. „אלכסנדר“ הופיע בפני הגנרל כנציג „פרעליציון, מפלגת הפועלים היהודיים המאוחדת“. והוא יצא עם שני רבי-סרנים פולניים לגבול. בתיאום איתם נקבעו קודובה, סלונים וגרודק כמרכזים, קלדזקו וולבז'יך כמקומות-ריכוז ופרידלנד כנקודת-מעבר. כן נקבעו הדרכים בהן יעברו הטרנספורטים. היוצאים יצוידו בתעודה קולקטיבית, שתישא חותמת מוסכמת וזו תשמש מעין „ויזה“ של „הבריחה“.

„יציאת פולין“

מיד ניגשנו לעבודה קדחתנית, המשימה היתה לארגן יציאת 50.000 איש במשך חודשיים. באמצעות התנועות גוייסו פעילים נוספים. תוך יומיים נתבצעה ריאורגניזציה של המנגנון. צריך היה להפוך את „אנשי היער“ ו„המבריחים“ שלנו לעובדים רשמיים למחצה. לרבים מהם גרם המעבר הפתאומי לקשיים פסיכולוגיים, בדומה למעבר שאירע לאחר שנים מספר, כאשר אנשי הפלמ"ח עברו לצה"ל. על אותם הימים כתב „אלכסנדר“, שחלקו במיבצע כולו היה גדול: „היינו כמה בחורים צעירים, שהוטל עליהם תפקיד רב ועצום. היה עלינו להקים בתי-מעבר, מטבחים לגדולים ולילדים, להכין פחם, מכוניות. עבודתנו היתה בנויה על משרדי רישום, קשר עם חיילים, מנגנון אשר לא בנקל קם ולא מיד. ואם כי חלפה הסכנה להיאסר ולהיפגע עדיין היו הקשיים מרובים. אלפי אנשים צריכים היו לחכות בבתי מעבר שבוע ולעתים שבועיים, בתנאים שלא היו נוחים ביותר, למרות העזרה שהוגשה מה„ג'ינט“ ומוסדות אחרים. אף המצב הסניטרי הדאיג אותנו, הקמנו תחנה לבדיקה רפואית, דרכה עברו כל הבאים“. (צ. מ. „מבפנים“ כרך י"ג 1948).

בעזרת ה„ג'ינט“ הוכנו מספר מבנים בקלדזקו ובוולבז'יך, שיכלו לאכסן כ־4000 איש, וצוידו במרכזי מזון, במיטות ושמיכות לאיכסון העוברים. מדי בוקר היו יוצאות מכוניות ורכבות אל נקודת הגבול, וראו-נא פלא — מחסומי הגבול היו מתרוממים בידי חיילים פולניים, לאחר בקורת התעודות והחפצים. כך החל פרק חדש, בלתי רגיל, עשיר במעללים ובתוצאות. „הבריחה“ סימלה, באותם הימים יותר מאשר אי-פעם, את הציונות כ„מדינה בדרך“. במשמעותה המילולית של הגדרה זו. המוני בית-ישראל נעו בדרך אל המדינה המובטחת. אפילו „קונסולים“ היו לה, למדינה זו שבדרך. כי הנה כך תיאר את בחורי „הבריחה“ של אותם הימים עזריאל קרליבך:

„בחור אחד שכזה, מסורבל, נמוך-קומה, בחליפתו הקרועה, בסודר ישן על צווארו, בלי עניבה ובלי כובע, — הוא שנתן פאספורטים לאלף יהודים, לאלפיים ושלושת אלפים בבת אחת. בעמדו אי-שם בשדה, בהישענו אי-שם במזנון במסעדה. במחיצת אחד. קרע מתוך פנקסו פיסת-נייר קטנה ורשם עליה בעפרון: „ולא יישן שומר ישראל“, או „אשרי יושבי ביתך“ או איזו סיסמה דומה אחרת, ומישהו הצניע את הפתק במקום שהצניע וזאת היתה הדרכיה שבתוקפה עברו מאות יהודים ממדינה למדינה, בכל רחבי אירופה.

קונסולים של המדינה הנמצאת תמיד בדרך, רק בדרך. שירות קונסולארי שחותמותיו קריצת עינים ותקיעת-כף. אזרחות עם מנודה — פסוק מהתנ"ך. בני אדם שאיש אינו רוצה להגן עליהם, הויזה — אחוות ישראל. והמוני המוניות. שבטים שלמים, בני אדם שאיש אינו מכיר לא בהם. לא בשמותיהם, לא בנתינותם, רבבות ש"באופן חוקי" אינם קיימים כלל — עוברים את הגבול בבטחון, בשקט, בראש מורם. אחד מהם מצניע בכיסו פסוק מהתנ"ך. יש להם פספורט יהודי". („הצופה" מ-29.5.1947).

במקביל להסדר שפעל בדרום הוסיפה „הבריחה" לפעול גם בצפון, בשטטין. בעיר נתרכזו אותה העת כ-20.000 יהודים. וכפי שכבר הוזכר התנהלה משם תנועה עצומה במסוה של „רפטריאנטים" ממוצא גרמני. כך הושגה המשימה ובמשך יולי ואוגוסט 1946 יצאו את פולין בדרכי „הבריחה" 50.000 נפש — גברים נשים וטף. כל המבצע נתאפשר גם הודות להסכמתה של ממשלת צ'כוסלובקיה להתיר מעבר הפליטים וגם הודות להסכמתם של האמריקנים להגדיל את מיכסת הנכנסים לתחומי גרמניה.

הבריחה במספרים

המספרים המובאים כאן מכילים את סיפור „הבריחה" על עליותיו ומורדותיו, כפי שתואר, מיולי 1945 ועד נובמבר 1946.

חודש	שנה	מספר היוצאים
יולי	1945	4600
אוגוסט		9870
ספטמבר		6475
אוקטובר		4760
נובמבר		3520
דצמבר		3550
ס"ה		33275
ינואר	1946	412
פברואר		960
מרס		800
אפריל		1098
מאי		3502
יוני		11000
יולי		19000
אוגוסט		30722
ספטמבר		11101
אוקטובר		2670
ס"ה		78267

המספרים כוללים:

33.598	חברי קבוצים
6.901	ילדים
71.01	משפחות ובודדים
111.540	ס"ה

מספרי החודשים הבאים מצביעים על ירידה ניכרת:

2550	1945	נובמבר
1900		דצמבר
1030	1947	ינואר
1700		פברואר

ב־22 בפברואר 1947 — 8 חדשים מאז הפעלת ההסדר — הודיעו שלטונות פולין על סגירת הגבולות. מאותו התאריך נכנסה יציאת יהודי פולין למסלול רשמי, הנקבע ע"י הליכים מקובלים בין שלטונות פולין ונציגות הסוכנות היהודית בוארשה.

ועדת המזרח

פרק מיוחד, שטרם הגיעה עת לגולל אותו בשלמותו, מהווה פרשת „ועדת המזרח“, שהוקמה בראשית 1946. אותו הזמן עוד לא היה ברור לגמרי, אם הרפטריאציה מברית-המועצות אמנם תתבצע, ואם כן — מה יהיה היקפה. היתה גם דאגה רבה, פן הידיעה על הרפטריאציה כלל לא תגיע אל רבים מן הפעילים הציוניים, אשר היו כלואים במחנות-העבודה. הועדה תיכננה, איפוא, מספר פעולות, ע"י „מרכז הבריחה“ אשר מתנדבים יצאו לבצען. מקצתן הצליחו, אך מקצתן גררו אחריהן מאסרים וגם קרבנות אדם. גנה קלס, סקופ, ירחמיאל ינובסקי נאסרו בברית-המועצות ונידונו לתקופות מאסר ארוכות. לובה שיצא ללסביה והספיק להעביר משם מאות יהודים למקום היעד, נאסר יום אחד ומת במאסר. דוד פומרנץ, שיצא לברה"מ ונדד אלפי קילומטרים, כדי להציל חברו ממחנה עבודה, נתפס, נשלח לצפון הרחוק ושם ניספה.

בספרו של יהושע א. גלבוע „לשמור לנצח“ אנו קוראים בין השאר:

„כעבור הרבה שנים שמעתי מפיו של יוסף, כי מוסדות ה„בריתה“ ופעיליה העלו „ענייני“ בהרבה ישיבות ופגישות, אבל חסרו להם פרטים על אודותי. ותוך כל הגישושים „מה לעשות, ואיך, ומי?“ — נזדמן להם דויד, שידע — ממכתבים ומקשרים שונים — יותר מאחרים על מצבי וקדח בתשוקה לפעול למעני. יוסף סיפר לי, כי כבר בפגישה ראשונה של אנשי-ה„בריתה“ עם דויד, הוחלפו דברים על הצורך בהצלתי ונרמז לו, כי קיימת „תכנית“. כאשר נשאל, אם יהיה מוכן לתת יד — השיב ללא היסוס: מוכן! ה„בריתה“ ציידה את דויד בהוראות ובאמצעים והוא יצא לדרך — אל אקטויר בינסק... עמו יצא עוד בחור, שלא-מהתנועה, בבחינת „מקצועי“. עוד בטרם שמעתי על תכניותיו של דויד לגבי, נתמלאתי השתאות

והערצה להעזה שבשליחות זאת ולעצם אירגונה של הפגישה. הוא בא אלי ממרחק של אלפי מילין — מפולין. לבוש היה מדים של סמל-זוטר מהצבא האדום, ענוד הרבה אותות-הצטיינות. נסתבר, הוא בא לאקטיובינסק על-פי תעודת-שליחות (קומאנדירובקה) מטעם יחידת-צבא סובייטית, שחנתה בפולין, יחד אתו בא עוד בחור (שלא היכרתיו ולא ראיתיו), אף הוא במדים — בדרגת סמל בכיר. היו להם כמה כתובות בעיר, דויד החל לתפש דרך אלי — והנה נכנס ממש ללועז-הארי. תכניתו: היתה בידו „קומאנדירובקה” נוספת בשבילי, על שם בדוי, ותלבושת צבאית מלאה למעני: בעוד ימים מספר אופיע גם אני בדמות קצין או תת-קצין... דויד דיבר אתי על שיחוד-משמרות, על חיתוך גדרות-התייל, על קניית תעודת-מוות בשבילי ועל חטיפת גווייתי בשעת הובלתי לקבורה — ועוד פעולות ממין זה... לאחר שדויד עזב את אקטיובינסק, הגיע בשלום ללבוב. הוא הלך אל דירתו של מוליק. מוליק היה מפעילי ה„בריתה” ודירתו היתה — „כתובת”. אולם מוליק עצמו כבר לא היה בדירה. הוא נאסר. והדירה-ה„כתובת” נהפכה למלכודת. שלושה ימים שכנו שם אנשי-ג.ו.ד., ומי שבא נצטווה מיד: ידיים למעלה! לדירתו של מוליק, בהיעדר בעל-הבית, נכנסו עשרות אנשים, מבקשי-עצה ומחפשי-דרך — נכנסו ושוב לא יצאו. ולאחר-מכן הובלו למאסר. כך נהפך הבית שברחוב לסיה אוקראינקה (ע"ש משוררת-אוקראינית), בית רווי כמיהות-שחרור נעלות — ל„פרוודור” שלפני „טרקליני” בתי-כלא ומחנות... לאחר חדשי-כלא נערך בלבוב משפטם של דויד, מוליק, מנשה ועוד חברים, שהיו קשורים בבית שברחוב „לסיה אוקראינקה”. הם נשפטו ע"י טריבונאל צבאי, בהתאם למצב-החרום שהוכרז באזור, מחמת פעילותן החתרנית של כנופיות-הבנדרובצים... לא היה קהל-מהצד באולם-המשפט. אבל הנאשמים נאבקו עם השופטים. נשיא-בית-הדין היה משסע אותם, אך קשה היה להשתיקם... וכאשר נסתים המשפט וכל אחד מהחברים-הנאשמים קיבל חלקו ושוב נפגשו בתא אחד, יחד עם עוד עשרות אנשים, ביניהם בנדרובצים וכמרים-קנאים, צייר דויד על קיר-הכלא מגן-דויד וידיים פרושות כמו לברכת-כוחנים — ומתחתם נרשמה אותה שבועה החקוקה בלב: „אם אשכחך ירושלים תשכח ימיני”.

כל ערב היו עומדים החברים נוכח ציור-הקיר הזה, המוסווה ומוסתר מעיני-בישא, ושרים בלחש את „התקה”... מסוף 1950 נמצא דויד במחנה-משטר-מיוחד בתחנת-אינסה, שכינויו היה „מינלאג”. לאחר פרק-זמן של עבודה מפרכת, נתמנה ל„דיספצ'ר” — ממונה על התחבורה (הקשורה בעבודות-המיכרות) — והוקל לו. אלא שלא האריך ימים בתפקיד זה: „הורידו” אותו. אולם דויד נתחבב על סביבתו ובעלי-השפעה מקורבים אליו השתדלו, שלא „יפול” מחדש ל„עבודות כלליות”. אז נתמנה ל„גאומיירשצ'יק” — מודד-הגאון.

היה יורד למיכרות, מצוייד בפנס ובמכשירים, ותפקידו היה למדוד ולהשגיח, שהגאונים התת־קרקעיים לא יגיעו לנקודת־התפוצצות... יום אחד עלה דויד לקרונ־פחם שעשתה דרכה „החוצה“. גושי־פחם נערמו עליו וחתכו בבשרו. גירסה אחת אומרת: תאונה שהאיש אינו אשם בה. ויש גירסה, כי היה זה מעשה ידיהם של אסירים ליטאים, רשעים אנטי־שמיים, מאנשי־אמונם ועושי־דברים הסאדיס־טיים של הנאצים בימי המלחמה: בעבור הקרונ־פחם עם דויד על פני עמדות־העבודה שלהם, זרקו עליו גושי־פחם. בין כה וכה, הועבר לבית־החולים ונותח, אך המוות הכריעו. מוליק, כאשר נשתחרר מהמחנה, לא הורשה לצאת מהסביבה. הוסלה עליו (כעל חברים אחרים) מעין „גלות“. אך חפשי היה לנוע באזור. הוא התחקה על עקבותיו האחרונים של דויד. הוא בא לאינסטה ופגש יהודי רוסי, שגם־כן המשיך חייו כגולה לאחר שריצה את גזר־המאסר — ורצה המקרה, כי אותו יהודי ליווה את דויד בדרכו האחרונה: הוא הועסק במחנה בבריגאדה־של־קברנים... היהודי לא יכול היה לעצור בעד דמעותיו, כאשר נזכר וסיפר על ה„הלויה“ הזאת. עדי־ההלויה אמר, כי הוא חרט מגן־דויד על ה„בירקה“ (לוחית־עץ), שאותה נהגים לתקוע על תלולית־העפר המכסה על אסיר מת ובה נרשם מספרו... (עמ' 225—231).

הצלת ילדים

הצלת ילדים יהודיים, גאולתם מידי הפולנים והברחתם, היתה אחת הפרשיות המרגשות ביותר, רוויות כאב, יתמות ועם זאת — תקוות לעתיד. (פרקים מאלפים ומרטיטים מצויים בספרו של אפרים דקל „שרידי חרב“, הוצ' משרד הבטחון). ממיליון וחצי ילדים יהודים באירופה (מחוץ לברית־המועצות) בשנת 1939 נותרו בחיים לאחר המלחמה כ־150.000 בלבד. זה היה המצב באירופה בכללה. בגיא ההריגה של פולין, ובמיוחד מיד עם תום המלחמה, היתה התמונה מזעזעת עוד יותר. באפריל 1945 נפוצו ידיעות, כי בפולין נותרו כחמישה עד ששה אלפים ילדים, רובם ככולם יתומים. מספר זה גדל, עם תחילת 1946, עד 18.000 (כולל ילדים עם משפחות), הודות לרפטריאציה מברית־המועצות. האלפים המעטים, שעליהם נודע ב־1945, לא קל היה לאתרם ולגלותם. חלקם עדיין המשיכו לחיות במנזרים או בבתי נוצרים, שאספו אותם. או שקיבלום מידי הוריהם היהודיים, אשר בדרך זו רצו לציל את ילדיהם ממוות בטח.

הגופים היהודיים החלו לפעול מיד לאחר המלחמה לגילוי ילדים אלה, להציג להם, להחזרתם לחיק משפחותיהם, (אם ניצלו) ולחיק היהדות ולהעלותם ארצה. הוקמו בתי־ילדים בכמה ערים, בהם נאספו מאות יתומים יהודיים. ה„ג'וינט“ הושיט עזרה יעילה ונדיבה. גם התנועות החלוציות החלו בפעולות חיפוש הילדים ופדיונם. הפעולה התפתחה עם בואו של לייבל גולדברג, חבר יגור, אשר במסירות למופת עשה להצלת הילדים. הוקמה „קואורדינציה“ של כל התנועות (בין נציגי גיהם שרה נשמית, מנחם קונדה ועוד) ובתיאום עם „הבריחה“ ובסיוע כספי ניכר של „ועד ההצלה של הסוכנות היהודית“ וה„ג'וינט“ נפדו מאות ילדים. מבצע

זה היה כרוך בכאב-לב לא מעט, בטרגדיות אנושיות וגם במאבק עם גורמים כנסיתיים ועם מספר פולנים חסרי מצפון. היו מגורים וכמרים שסירבו להחזיר ילדים, בטענה שהם נטבלו לנצרות. היו איכרים פולניים, שהחזיקו את הילדים במשקים, בנצלם אותם לעבודות מפרכות, ובבוא אנשינו אליהם ניסו לסחוט כסף ככל שדמיונם העלה. הקואורדינציה והבריחה נהגו בדרכי שכנוע ומתן פדיון כספי, תוך מיקוח קשה. אולם היו גם מקרים, בהם נקטו שיטות אחרות, חריפות יותר ויעילות. לא פעם גם קרה שבין הילדים ומאמצייהם-מציליהם נוצרו קשרים רגשיים של ממש וההתנגדות לניתוק היתה עמוקה וכנה. היו מקרים, בהם ההורים היהודיים האמיתיים באו לבקש את ילדם והילד סירב להיענות. שליחי ה"קואורדינציה" לא אמרו נואש בשום מקרה והשקיעו מאמצי רגש, תבונה, שכנוע וגם נקטו באמצעים למען ההצלה. אולם כאשר נפדה הילד, לא תמו הבעיות. כמה שנים במגור, או בבית האיכר הספיקו כדי להשריש בנשמות הרכות את השנאה ליהודי וליהדות, ורק בעבודה חנוכית מסורה, בהרבה רגש, סבלנות ותבונה הצליחו העוסקים במלאכה קדושה זו להשיב בנים ובנות לגבולם.

היה מחזה מרגש ומעורר לראות את עשרות בתי הילדים שהוקמו, בעיקר בשלויה, ובהם מאות ילדים, מטופחים, נקיים, עוסקים בלימוד, במשחק ובמלאכה, שרים שירי ארץ-ישראל, צוחקים — לראשונה אחרי שש שנות גהינום — ולאחר כמה חודשי החלמה והכנה, עולים בדרכי "הבריחה".

"גלויותי פעם לחבורת ילדים. בקצות העיר שטטין, בסביבה הרוסה ועזובה רוכזו הילדים וציפו. בחצות לילה ניגש האוטו שלנו. שני בחורים עמדו בקצות הרחוב, מזה ומזה להשגיח ולראות אם אין עובר פטרול צבאי, במשך דקות מספר הועלו הילדים על האוטו דחוסים וצפופים, כ־60 ילד. מן החלון השקפתי וראיתי כיצד הילדים הקטנים, בני 10—15 נעים במשמעת מופתית כחיילים קטנים. עד מהרה היו כולם מכונסים בפנים, מכוסים אברזין. לא נתנו שינה לעפעפיהם וציפו לידיעה שאפשר לזוז". (מתוך "ארכיון ההגנה").

בשטח זה של הצלת הילדים, רבות היו הבחורות, אשר פעלן הפך לאגדה, כמו "מרישה" פליישר, לנה קיכלר, חסיה בילצקה ורבות, רבות אחרות. על מעשיהן מספרים היום בארץ רבים, אשר אותם הן הצילו, חינכו והעלו.

תרומת "הבריחה" לכינון המדינה ובניינה

במאמר זה העוסק בנושא "הבריחה הגדולה מפולין בשנות 1945—1947" השתדלנו לא לחרוג ממסגרת זו, אף כי "הבריחה" הפולנית היתה קטע חשוב ביותר של תנועה רחבה יותר ונעזרה בגורמים שונים. ה"בריחה" בפולין גם לא נסתגרה בתוך עצמה, אלא מעצם טבעה, הוינה גם ארצות שכנות. "הבריחה", כפי שנאמר, היתה אחות תאומה לעליה ב', ושתייהן בנויות של "המוסד", שהוקם למטרה זו ע"י ההגנה. שאול אביגור (מאירוב דאז) ניצח על המלאכה. באירופה מונה, ב־1945, כמפקד "הבריחה" איש הבריגדה, מרדכי סורקיס. הסוכנות היהודית דית הדריכה, ע"י מהלכים מדיניים, את המדיניות הכללית של "הנדידה היהודית, ואילו "ועד ההצלה של הסוכנות היהודית", בראשותו של יצחק גרינבוים, שימש

כמקור כספי ראשי במשך תקופה ממושכת. כניסת ה"ג'וינט" לפעולות ההצלה והבריחה הזרימה אמצעים כספיים. ה"ג'וינט" דאג גם לקשרים מדיניים, שרק אזרחים אמריקניים — העטורים באותה תקופה בהילת הניצחון ובדולארים — יכלו לקשרם. אנשי ה"ג'וינט" ראו בעניין "הבריחה" לא פעילות פילטנרופית-ביורוקרטית, אלא עסקו במלאכה בכל חום לבם היהודי. לא הם בלבד — אלא כמוהם גם עשרות קצינים יהודיים ורבנים צבאיים אמריקניים שהגיעו, או נקלעו לפולין ולדרכי "הבריחה". תפקיד מיוחד מילא, "המרכז לגולה" של הבריגדה, אשר נחלץ ראשון לפעולות הצלה באירופה. גם בשביל פולין המרוחקת שימשה הבריגדה כתובת לראשוני "הבריחה", סמל ומקור השראה. היתה זו שעה גדולה לאחדות ולסולידריות יהודית, כאשר ניצולי השואה, שליחים מהארץ, אנשי הבריגדה וחיילים יהודיים אמריקניים וסובייטיים שיתפו פעולה להצלת יהודים ולהצלחת "הבריחה".

כבר עמדנו על אופיו ומעלליו של ציבור "ברייח'ניקים", אותם מאות שנשאו על כתפיהם וגבם את המפעל כולו. "הבריחה" הפולנית הוציאה מקירבה ושיגרה מאנשיה ופעיליה גם לארצות השכנות: צ'כוסלובקיה, אוסטריה, גרמניה, איטליה. לא יכולנו להזכיר את כל אלה, שנתנו ממיטב כוחם ורוחם לבריחה, ורק על קצה המזלג הזכרנו פרשיות ומספר שמות, המדגימים את פעולות "הקולקטיב" כולו. (ובאשר לשמות — עד עצם היום הזה יש, והברייח'ניקים הנפגשים ברחוב מברכים איש את רעהו בשמות המחתרתיים של אותם הימים.) היתה בציבור זה מויגה נפלאה של נאמנות ציונית, הרפתקנות, תעוזה, כושר אילתור ודבקות במשימה. הם היו, כדברי ע. קרליבך "הקוסונלים" של המדינה בדרך, אך גם הרבה למעלה מזה: פורצי גבולות; נושאי תינוקות ומשא על גבם; מושיטי יד עוזרת לכושלים במסע; דיפלומטים במשא-ומתן עם שוטרי הגבולות ומברייחים; אבות, אחים ומפקדים כאחד. ובאמרנו "הם" — הכוונה גם להן, לאותן בחורות, שנטלו חלק שזה בשהו עם הבחורים, ובמקרים לא מעטים, גם פקדו עליהם בתקופה הקשה והקדחתנית ביותר של יציאת פולין ההמונית הוטל תפקיד הפיקוד על הנקודה בקלדזקו על כתפיה של לובה גלר והיא נשאה אותו בהצלחה ובכבוד. שנייה שינברג (כיום גרינגרוס) היתה הרוח החיה בקדובה. כשרונם ומסירותם של כל אלה איפשרו הצלחתה הארגונית של "הבריחה". אולם, השותף העיקרי והראשי לתנועת "הבריחה" היו אותם רבבות היהודים, אשר כדברי לנין "הצביעו ברגליהם". אותם שרידי השואה, אשר למדו את לקחה האכזרי וגמרו אומר לצאת מעבדות לחירות, בכל מחיר, בכל תנאי, בכל דרך.

"הבריחה" מפולין פתחה פרק חדש בתולדות הציונות והישוב, פרק של עליית-מצוקה המונית. היא שאבה את תעוזתה, חוצפתה ותוקפה המוסרי כלפי הבריטים, הפולנים ושאר הגויים, מהשואה, שעמים אלה היו שותפים לה בצורה זו או אחרת. בתוקף כוחה זה, ובהיותה תנועת מיואשים וחסידי-כל, היתה לה ל"בריחה" עוצמה מדינית ומשקל ממדרגה הראשונה במאבקה של הציונות על כינון המדינה. ודי להזכיר הופעתם של יהודי פולין בפני העדה האנגלית-אמריקנית; נדודיהם דרך הגבולות אל חופי הים התיכון; להצמם במחנות העקורים על זכות העליה; הפלגתם בספינות המעפילים ומאבקם נגד חוקי "הספר הלבן".

לגביהם — היתה זו דרך יחידה לגאולה ולתחיה אנושית ולאומית. לגבי הישוב הבריחה וההעפלה של רבבות יהודים עידוד ותוספת כוח של ממש. ואמנם, העולים מפולין עברו את כל שלבי המסלול, רב המכשולים: ספינות העפלה, ספינות הגירוש, מחנות בארץ ובקפריסין. רבים מהם לחמו ביחידות גח"ל (גיוס חו"ל). לא מעטים נתנו את חייהם בקרבות על הדרך לירושלים, בשדות לטרון, בערבות הגלב.

הרבה מים זרמו מאז בירדן, במוביל הארצי וגם בסואץ. הארץ גדלה ורחבה ועל כולם עברו ימים גדולים. בניהם של אנשי הבריחה וההעפלה הספיקו כבר להילחם את מלחמת ששת הימים ולאגור מלאי חוויות משל עצמם. ואילו האבות עצמם — משתייכים כבר על אלה, המכונים בעגה הישראלית „כשבא'ניקים" — לאמור אלה המבוססים ומסודרים כבר, התורמים איש בשיטתו ולפי יכולתו לבניין המדינה והנזכרים תמיד בימים עברו. אלה המספרים לעולים זה מקרוב באו (לרוב במטוסים, עם דרכונים כשרים, ובפי אחדים מהם תלונות על מיקום הדירות המוקצות להם ע"י משרד הקליטה) — על נסיונותיהם הם „כשבאו" — על ההעפלה, על המעברות, הפחונים, הבדונים, הצנע, העבודות היוזמות, הקי" פוחים, והפרוטקציות. והכל בחיך אבהי מעט ומתוך אותה שורשיות ישראלית, שבינתיים צמחה בקרבם, מתוך גאווה על ההשתייכות לזה העם ולזאת הארץ, ומתוך תקוה כי „יהיה טוב".

שמעון

לא ניתן לסיים מאמר זה, מבלי להקדיש, ולוא רק שורות, לאיש אשר ניצח על המלאכה והלך מאתנו בעודו במיטב שנותיו — „שמעון", הוא איסר בן צבי ז"ל. באזכרה שנתקיימה בשלושים למותו אמר עליו ח"כ מרדכי סורקיס: „הצו היה להציל יהודים, להוציאם מפולין, כי אורבת להם סכנה. אשרינו כי זכינו אז, ואיסר נרתם למלאכה. הוא דחף ולחץ לא לדחות אף ליום את היציאה. סיכן עצמו לא פעם במילוי תפקידו ותמיד היה שלם עם עצמו. איסר היה איש תנועה מובהק — שלם עם עצמו, ידיד לחבריו, אוהב יהודים, אוהב אדם. עם בואו לפולין נעלמו הסכסוכים והמריבות, הוא ידע ללכד את כולם לעשייה בהתלהבות, מסירותו וקסמו האישי. איסר בן-צבי, — „שמעון" היה אחד החיילים הסמורים והנאמנים ביותר לעמנו".